

K. VÉGH KATALIN

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM MŰKÖDÉSE (1935–1946)

Az alábbi munka folytatása az 1988-ban megjelent A Budapesti Történeti Múzeum első fél évszázada, 1887–1938 című tanulmánynak. Az eseményeket 1935-től tárgyaljuk, mivel az említett – Kuzsinszky Bálint emlékének ajánlott – feldolgozásba nem illeszkedett a Kuzsinszky visszavonulása utáni időszak részletes tárgyalása.¹

A FŐVÁROSI MÚZEUM MŰKÖDÉSE HORVÁTH HENRIK IGAZGATÓSÁGA ALATT (1935–1941)

A Fővárosi Múzeum megszervezőjét és első igazgatóját, Kuzsinszky Bálintot – Csánki Dénesnek, a Szépművészeti Múzeum későbbi főigazgatójának alig féléves igazgatói működése után – 1935. július 10-től Horváth Henrik követte a múzeumi szervezet irányításában. Ekkor az Aquincumi Múzeum és a városligeti épületben levő újkori gyűjtemények mellett már működött a Középkori Kőemléktár a Halászbástyán (1932-től), a Károlyi-palotában pedig a Fővárosi Képtár (1933-tól). Az Aquincumi Múzeum vezetését még Kuzsinszky Bálint látta el, de az ásatások és az általános régészeti ügyek irányítását már Nagy Lajos, a Fővárosi Képtár vezetését pedig Kopp Jenő. Horváth Henrik központi igazgatói teendői mellett tovább irányította a Történeti Múzeumnak nevezett városligeti részleget és a Középkori Kőemléktárat.

Horváth Henrik, Kuzsinszky Bálint tanítványa, 1922. január 21-én került a Fővárosi Múzeumhoz, a városligeti részlegbe.² 1888. április 3-án született a Brassó megyei Szászhermányban. A brassói gimnáziumban tanult, majd a lipcei és a bécsi egyetemen művészettörténetet és régészetet hallgatott.

Budapesten doktorált művészettörténetből, ókori régészetből és a keleti népek történetéből. Az első világháborút végigharcolta. A főváros tanácsa Kuzsinszky Bálint javaslatára alkalmazta a Fővárosi Múzeumban. 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magántanárrá habilitálta, s 1937-ben az egyetem nyilvános rendkívüli tanára, majd a Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Tagja volt az Akadémia Régészeti Bizottságának, a Nemzetközi Központi Művészettörténeti Bizottság, valamint az Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat választmányának, s levelező tagja volt a Német Régészeti Intézetnek. Gazdag, nemzetközi jelentőségű, művészettörténeti, tudományos munkássága a középkortól a XIX. századig terjed.³

Szervezői tevékenységének legmaradandóbb eredménye az 1932-ben megnyílt, akkor az újkori történeti részleghez tartozó Középkori Kőemléktár, a mai Középkori Osztály elődje. A kiállítás a faragott köveken és más tárgyakon keresztül a főváros XI–XVII. századi történetét mutatta be. Bevezetőjét Horváth Henrik írta.⁴

Rövid központi igazgatósága alatt 1936-ban bezárták a városligeti részleget, és a Schmidt Miksa végrendelete értelmében 1935-ben megkapott kiscelli kastélyba (egykor kolostor és templom) kezdték meg a költözést, amely 1941-ben fejeződött be.⁵ A tanács az 1936. április 6-án kelt 261.491. sz. határozatában a Fővárosi Múzeum nevét Székesfővárosi Történeti Múzeumra változtatta.⁶ Ugyancsak 1936-ban Nagy Lajos – a főváros területén a régészeti kutatások megszervezésére és elvégzésére – a Károlyi-

palotában megszervezte a Régészeti és Ásatási Intézetet.⁷ Végül Horváth Henrik igazgatósága idején kezdődött a második világháború, amelynek eseményei az intézmény életére, működésére súlyos következménnyel jártak.

A Székesfővárosi Történeti Múzeum – amelyet továbbra is inkább Fővárosi Múzeumnak hívtak – életében igen jelentős esemény és nagy feladat volt a Schmidt-kastély birtokbavétele; az újkori gyűjtemények számára megfelelő berendezése és a költözés előkészítése. Előbb azonban tatarozni kellett az épületet,⁸ és a Schmidt-hagyatékban a múzeumba nem kerülő részét el kellett szállíttatni.

Mindezt hosszasan hátráltatta a hagyatékhoz tartozó ingóságok – az örökös és a főváros közötti – megosztásának elhúzódása.⁹ Az igazgató közlése szerint a költözés ezért bizonytalan időre halasztódik, amely miatt „a múzeum ... szakemberek és közönség előtt, de még külföldi megítélésben is kényes és ferde megvilágításba került”.¹⁰ A múzeum dolgozói mindenesetre készültek a költözésre. Úgy tervezték, hogy amíg erre sor kerül, rendbe hozzák, restaurálják a műtárgyakat, hogy az új helyen azonnal kiállíthatók legyenek. 1939 elejére a tárgyak nagy részét restaurálták.¹¹ Végre májusban a polgármester elrendelte, hogy a tanácsi XIII. ügyosztály az építkezési munkákról, a helyiségek átalakításáról „összegre való tekintet nélkül, zártkörű versenytárgyalás” útján gondoskodjon, a múzeumtól előzetesen kikérendő szempontok, az idő előrehaladása, a kastély műemlékjellege miatt különös gondosságot igénylő munka figyelembevételével. Hangsúlyozta, hogy először az igazgatósági helyiségeket kell átalakítani, hogy „a költözés és az új berendezés munkája a helyszínről legyen irányítható és ellenőrizhető”.¹² A berendezés terveinek elkészítésére kiírt zártkörű pályázat eredményeként Devecska Ferenc iparrajz-iskolai tanárt bízta meg a bútorok elkészítésével. Ezzel egy időben felkérte a kiscelli kastély építésztörténeti kutatójára, az Entzenhoffer János építészre vonatkozó levéltári adatok összegyűjtésére dr. Fleischer Gyulát, a bécsi-magyar kultúrintézetek főtítkárát, majd Brandtmayer (Bertalan) Vilmos bölcsészdoktorjelölt foglalkozik a kastély épületének történetével. A kutatások költségeit a polgármester biztosította.¹³ Elkészítette a kastély bútorainak tudományos szakleltárát is, amellyel Mihalik Sándort, az Iparművészeti Múzeum őrét bízta meg.¹⁴

Augusztusra elkészültek a városligeti kiállítás műtárgyainak leszerelésével,¹⁵ azonban a költözés még mindig nem volt lehetséges, s úgy tűnt, hogy hosszabb ideig nem is kerül rá sor, mert tataroztatták a városligeti épületet.¹⁶ Egy tanácsi határozatból kiderül, hogy 1940 februárjában a Schmidt-hagyaték megosztása még mindig nem történt meg, ezért májusban megkezdték bádogtetejének javítását is.¹⁷

A júliusi jelentés szerint a hivatali helyiségek átépítése akkor már befejezéshez közeledett, a költözést azonban továbbra is lehetetlenné tette a termekben felhalmozott Schmidt-hagyaték s ennek bizonytalan jogi helyzete. Pedig „az átköltözés égetően szükséges, a Stefánia úti múzeumépület súlyos megrongáltsága miatt”, ugyanis az épület beázott.¹⁸ A tanácsi testület is úgy látta, hogy egyhamar nem kerül sor a költözésre, mert a XI. ügyosztály javaslatot terjesztett be: az Attila utca 2. sz. alatti, a Budai Tornaegylet kiköltözésével felszabadult épületet a múzeum – amíg a kiscelli kastélyba költözik – raktár céljából igénybe veheti. Felkérte a múzeum igazgatóságát, nézze meg a helyiséget, alkalmas-e erre.¹⁹ Azonban hamarosan rendeződtek a jogi kérdések, és végre megkezdődhetett a költözés a kastélyba. Szeptember végére már ott is volt a gyűjtemények kétharmada, amelyet 31 fuvarral szállítottak fel az épületbe. Először a kiállításról leszerelt anyagot, majd a raktáron levőket vitték el.²⁰ Novemberben befejeződött a gyűjtemények elszállítása, s megkezdték az irodák költöztetését. Az új irodahelyiségek berendezési terveinek elkészítésével ismét Devecska Ferencet bízták meg. Megkezdődött a műhelyek (könyvkötő, asztalos, dobozkészítő stb.) berendezése is.²¹

A múzeum vezetésének elgondolása szerint a Schmidt-féle bútorgyűjtemény – Schmidt Miksa végrendeletének megfelelően – együtt tartva került a nyugati szárny földszinti helyiségeibe és folyosójára. A keleti szárnyban a múzeum „régii bútoranyaga, illetve egész belső berendezése nyerhet elhelyezést. ... Az egész első emeletet a Történeti Múzeum különböző gyűjteményei fogják betölteni, a régi pest-budai iparművészet remekei ...” A nyugati szárny helyiségeiben a különböző eseménytörténeti, a két szárnyat összekötő folyosó helyiségeiben pedig a színészettörténeti gyűjteményt, a sportélet és a régi lóversenyek emlékeit helyezték el.²²

A kiscelli kastély tatarozása és berendezése mellett a Károlyi-palotában levő Régészeti és Ásatási Intézet berendezését is gyarapították: 1940-ben 26 könyvtárszekrényt vásároltak a Tisztviselő Kaszinótól.²³ Viszont nagyon kevés pénz jutott – a romok konzerválásán túl – az Aquincumi Múzeum karbantartására, pedig az 1939. évi jelentés szerint „... épületei elavultak, gyökeres átalakításokra volna szükség”.²⁴ Ugyanakkor 1939–40-ben folyt az Eskü téri (ma Március 15. tér) római tábor maradványait bemutató föld alatti múzeum építése és berendezése. Ez lesz „Magyarországon ... az első föld alatti múzeum, amely így mint példakép fog állani minden hasonló szempontok szerint berendezett múzeum számára” – olvassuk az október havi jelentésben. Az érdeklődők a munkálatok alatt is megtekinthették, mert az 1939. júniusi jelentés szerint e hónapban 488 látogatója volt. A munkákat azonban akadályozta a feltörő talajvíz.²⁵ Az Eskü téri munkálatokkal egy időben folyt a Flórián téri római fürdő maradványainak megóvása és látogathatóvá tétele.

Jelentősen gyarapodnak a múzeum gyűjteményei, elsősorban – feltárások révén – a régészeti gyűjtemények. Az Aquincumi Múzeum és a Régészeti és Ásatási Intézet a földmunkákhoz, építkezésekhez, házbontásokhoz kapcsolódóan kutatásokat folytatott többek között a Gellérthegy déli oldalán (kelta település), Óbudán a Nagyszombat utcában (római amphiteátrum), az épülő Árpád híd előtti területen (római tábor és katonaváros), a római polgárvárosban, a Csepel-szigeten (avar kori sírok), valamint Szentendrén (római tábor). Garády Sándor folytatta az 1930-as évek elején megkezdett, a főváros középkori emlékeinek feltárására irányuló kutatásait. Ásatások voltak a Bugát utcában (Szt. Lázár-templom), a Bécsi út mentén (Fehéregyháza kutatása), a Csalogány utcában (Szent Péter város maradványai), továbbá a Belvárosban (a középkori Pest maradványai) stb.²⁶ E kutatások mellett törekedtek megszerezni még a máshol lévő, fővárosi lelőhelyű emlékeket is. Így került sor a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött középkori kövek átvételére. A 87 db köemlékért 7000 pengő térítést fizetett a Fővárosi Tanács.²⁷

A világháború kitörését megelőző politikai helyzet, háborús hangulat következtében megélnélt műtárgyforgalom kedvezően hatott az újkori gyűjtemények gyarapodására. Már az 1939. januári jelentés a gyűjtés, vásárlás fellendülését jelzi.²⁸ Horváth Henrik a polgármesterhez benyújtott május 5-i felterjesztésében írta, hogy „... a piac a politikai helyzet közismert kialakulása folytán szokatlanul felélénkült ..., ... lépten-nyomon felmerülnek olyan történeti és művészi tárgyak, melyek nemritkán unikumszámba mennek, és melyek megszerzése feltétlenül kívánatos, sőt egyszerűen kötelesség”. A vásárláshoz póthitelt kért, „hogy gyűjteményünk székesfővárosunk történetére vonatkozó történeti és művészi emlékeit tovább gyűjthesse, az elkallódástól, a külföldre özléstől megmentse, Budapest történetét kezel fogható és szemet gyönyörködtető bizonyítékokkal felépíthesse és okulásul és biztatásul a következő nemzedékekre hagyhassa”.²⁹ A póthitelt megkapták, de a következő évben, a helyzet fokozódása következtében, ismét kért a múzeum, amit Horváth Henrik így indokolt: „A műkereskedelemben észlelhető nagy mozgalom és az a helyzet, hogy politikai és társadalmi változások folytán egész gyűjtemények is gazdát cserélnek, már tavaly óta egyre súlyosabb feladatok elé állítják a székesfővárosi múzeumokat.” Az évi 18 000 pengő dotációhoz kért még 12 000 pengőt. Az 1941. évi 18 000 pengő keretet pedig fel emelték 35 000 pengőre.³⁰

Az új szerzeményeket a Fővárosi Képtárral együtt mutatták be. A képtár gazdag kiállítási programmal működött: részben saját anyagából, másrészt a főváros kortárs képzőművészeti alkotásaiból rendezett tárlatokat, fogadott vendégkiállításokat. A múzeum jelentései szerint a Fővárosi Tanács reprezentatív fogadásokra is igénybe vette a képtár helyiségeit. A képtár – vásárlások és bemutatások révén – fontos szerepet játszott a főváros művészeti életében.³¹ Feladatkörébe tartozott még az emlékművek felügyelete is, amelyre egy fő külön tisztviselőt alkalmaztak. 1939. január 1-jétől Schoen Arnold, majd 1941. december 30-tól Cselényi Elemér volt a fővárosi emlékművek felügyelője. Feladatához tartozott a különböző hivatalokban elhelyezett képzőművészeti alkotások ellenőrzése is.³²

Az újkori gyűjteményeket még 1938 végén egy újabb egységgel tervezték bővíteni: az I. kerületi elöljáróság régi épületek bontásából származó téglagyűjteményével. A Fővárosi Tanács a Történeti Múzeumba kívánta elhelyezni, s kikérte Horváth Henrik véleményét ezzel kapcsolatban. Horváth Henrik

úgy nyilatkozott, hogy a múzeum fontosnak tartja ezt a gyűjteményt, s célszerűnek vél a főváros egész területére vonatkozó olyan rendelkezést, amely szerint a bontásoknál előkerülő téglák egy-egy példányát a Történeti Múzeumba be kellene szolgáltatni. A gyűjtemény felállítására, illetve elhelyezésére azonban csak akkor kerülhet sor, ha befejeződik a kiscelli kastély helyreállítása. Még 1940-ben is foglalkoztak a téglagyűjteménnyel,³³ végül is azonban – valószínűleg helyhiány miatt – lekerült a napirendről.

A fenti gyűjteményekhez, feladatokhoz a központi igazgatón kívül, az 1940. szeptemberi állapot szerint 7 tisztviselő, azaz tudományos munkáerő állt rendelkezésre. A szakmai munkájukhoz szükséges tanulmányutakat – a Kuzsinszky Bálint vezetése alatt kialakult gyakorlat szerint – ezekben az években is biztosította a Fővárosi Tanács fizetéses szabadsággal és pénzügyi fedezettel. Kopp Jenő, a képtár igazgatója 1939 márciusában 14 napos utat tett Olaszországban, képzőművészeti gyűjtemények és kiállítások tanulmányozása céljából. Májusban Horváth Henrik Rómában volt, ahol előadást tartott a magyar reneszánszról. Júliusban részt vett Londonban a XV. nemzetközi művészettörténeti kongresszuson. Korábban ott volt a Brüsszelben, Stockholmban és Svájcban rendezett kongresszusokon is mint a fővárosi múzeumok képviselője, s előadásokat tartott. (Aktív részvétele elismeréseként, második magyar tagként, megválasztották a kongresszusokat előkészítő állandó bizottságba.) 1939 októberében a tanács kérésére tervezetet nyújtott be a múzeumi szervezet tudományos tisztviselői tanulmányújtjainak egységes szabályozásához. Ebben 3 hetes tanulmányutakat javasolt Athén, Berlin, Bécs, London, Párizs, Róma és Stockholm úti céllal. Ettől eltérően 1940-ben a képtár művészettörténésze, Turchányi Erzsébet több mint féléves tanulmányutat kapott Bécsbe. A római korral foglalkozó Szilágyi János 3 hetes tanulmányutat tett Ausztriában.³⁴

A Fővárosi Tanács továbbra is támogatta a tudományos munkák kiadását. A folyamatosan megjelenő Tanulmányok Budapest Múltjából című periodika mellett 1940-ben tanácsi határozat született – az 1937-ben megjelent XII. kötet után – a Budapest Régiségei XIII. kötetének kiadására. Szerkesztésével Horváth Henriket bízták meg.³⁵

Közben megkezdődött a felkészülés a háborús helyzetre. A múzeum életében ennek első írásos nyomát az 1939. márciusi állapotról adott jelentésben találjuk, amelyben a teendők felsorolása között megemlítik, hogy „folyik a légvédelmi berendezések foganatosítása” is.³⁶ A március végén kiadott polgármesteri határozat szerint a főváros légoltalmának egységes irányítása érdekében az összes üzem és intézmény a légoltalmi intézkedések szempontjából a polgármesteri XIV. (légoltalmi) ügyosztályhoz tartozik.³⁷ A decemberben kapott újabb határozat arról szól, hogy a fővárosi hivatalok, intézmények vezetői 1940. február 5-ig jelentsék be: az 1901–1904 között születettek közül kiket soroztak be és közülük kiket hívtak már be katonai szolgálatra.³⁸ 1940 januárjában már légoltalmi parancsnokokat kellett kijelölni.³⁹ A Régészeti és Ásatási Intézet fél évvel későbbi jelentése szerint „a katonai behívások miatt átmenetileg csökkentett erővel folyik a konzerválás és a leltározás”. A Középkori Kömlektár alkalmazottja, Virágh Antal így emlékezik vissza az akkori helyzetre: Lengyelország megtámadása után „nem gondoltunk még súlyosabb következményekre, de szemlátomást észre lehetett venni, hogy lassan ugyan, de nálunk is megbénult minden. Még voltak itt-ott ásatások, de egyre kevesebb létszámmal. Részben már egy pár ásatási munkást katonának hívtak be, részben egyre kevesebb pénz jutott erre a munkára ... 1940-ben pedig majdnem teljesen leállt a munka.”⁴⁰

Az eddig megtett légoltalmi intézkedésekről és a háború esetére javasolt szükséges védelmi és biztonsági intézkedésekről felterjesztett jelentés szerint az újkori gyűjtemények anyagának háromnegyed része már a kiscelli kastélyban van, a városligeti épület pincéjében a különösebb gondozást nem igénylő kömlekek és kovácsoltvas tárgyak maradtak. A kastély légoltalmát veszély esetén a kerületi tűzoltóság veszi át. Az igazgatóság rendelkezése szerint légiveszélykor a kastélyban csak a gondnok, a két bentlakó munkás és a légoltalmi személyzet tartózkodhat. Tűzveszély elkerülése céljából a padlást kiürítették és ellátták a tűzoltáshoz szükséges felszereléssel (10 köbméter homok, 6 hektoliter víz tárolásához szükséges edény, 6 csákány, 6 lapát, 6 vödör.) Óvóhely nincs. A városligeti épületben a hivatalos időn túl csak a portás és a légoltalmi személyzet tartózkodhatott. Megfelelő óvóhely itt sincs. A Fővárosi Kép-

tárban is felállították a légoltalmi személyzetet, a padláson elhelyezték a tűzoltáshoz szükséges eszközöket. A felterjesztésben az igazgatóság javasolta a legértékesebb képek elhelyezését a Városháza bombabiztos óvóhelyén, a többinek más tárgyakkal együtt a kiscelli kastélyba szállítását, nedvességtől óvó csomagolásban.⁴¹

A háborús eseményekre való felkészülés közben, 1941. január 15-én elhunyt a központi igazgató, Horváth Henrik. A székesfőváros díszsírhelyet adományozott számára a Kerepesi temetőben.⁴² Gerevich Tibor, a neves művészettörténész, érdemeit méltatva így jellemezte őt: „Forma szerint régész és műtörténész, hivatása szerint muzeológus volt ... Egyike volt a legképzettebb és legmélyebben gondolkodó, legeredetibb magyar tudósoknak ... Rendkívüli tudását és élete utolsó szakaszában szinte szédületes tempójú irodalmi munkásságát a hazai és a külföldi tudományos körök és intézmények egyképp méltányolták és nagyra becsülték.”⁴³

Nem sokkal halála után özvegye felajánlotta vételre az elhunyt igazgató könyvtárát a múzeumnak. A tanács 5200 pengőt fizetett a mintegy 900 db könyvért, amely a képtár könyvtárába került.⁴⁴

A MÚZEUM TEVÉKENYSÉGE NAGY LAJOS IRÁNYÍTÁSA ALATT 1944 ŐSZÉIG

A polgármester 1941. március 1-jétől Nagy Lajost, a Régészeti és Ásatási Intézet vezetőjét nevezte ki központi igazgatónak. Ezzel egyidejűleg a Történeti Múzeum (újkori gyűjtemények), amelyhez szervezetileg a Középkori Kőemléktár is tartozott, osztályigazgatói teendőivel Schoen Arnoldot, a fővárosi emlékművek felügyelőjét bízta meg. A Régészeti és Ásatási Intézet vezetése továbbra is Nagy Lajos feladatkörébe tartozott. Az Aquincumi Múzeum irányítására Szilágyi János kapott megbízást, a képtár vezetője Kopp Jenő maradt.⁴⁵

Nagy Lajos 1897. március 15-én született Nagyváradon. Elemi és középiskoláit itt végezte el, majd tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, latin és történelem szakon folytatta. 1920-ban tanári szakvizsgát tett latinból és történelemből. 1921-ben doktorált archeológiából mint főszakból, ókori történelemből és művészettörténetből mint melléktárgyakból. 1915–1919-ig katonai szolgálatot teljesített, 33 hónapot töltött az orosz és az olasz fronton. 1919-ben Szolnoknál román fogságba esett, s öt hónapig az aradi várban raboskodott, majd kiszabadult. 1922. január 1-jén nevezték ki a Fővárosi Múzeumhoz ideiglenes hivatalnoknak, majd 1928-ban múzeumi őrnék, 1937-ben osztályigazgatónak, 1941. március 1-jétől központi igazgatónak.

Az egyetemen Kuzsinszky Bálint tanítványa volt, mellette habilitált 1930-ban. 1941-ben nyilvános rendkívüli tanári címet kapott. 1934-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, majd ugyancsak levelező tagja lett a Német Régészeti Intézetnek és a Belgrádi Archeológiai Társulatnak. Több éven át főtitkára, választmányi tagja az Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, 1932-től tagja a Műemlékek Országos Bizottságának. Az 1920-as és 30-as években a Fővárosi Tanácstól kapott ösztöndíjjal számos tanulmányutat tett belföldön és külföldön (Ausztria, Olaszország, Görögország, Bulgária, Szerbia, Horvátország stb.). Számos nemzetközi kongresszuson vett részt. Utazásaihoz állami segítséget és külföldi ösztöndíjat is kapott.

Nagy Lajos bekapcsolódott az aquincumi ásatásokba, amelyeknek később irányítója lett. Már 1923-ban aquincumi témájú előadást (Az aquincumi céhek élete) tartott az Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat ülésén. 1928-ban hívták a pécsi egyetemre, az ókortörténeti katedra betöltésére, de éppen aquincumi terve miatt nem vállalta el. A római polgárvárosban folyó ásatások mellett feltárta a Raktár utcai ókeresztény temetőkapornát, az Eskü téri (ma Március 15. tér) római tábor nagy részét, folytatta a Flórián téri katonai fürdő, s megkezdte a tabáni eraviszkusz telep és a Nagyszombat utcai amfiteátrum feltárását. Az ő nevéhez fűződik a Flórián téri és az Eskü téri föld alatti múzeumok létrehozása. Bejárta és kutatta a római limes vonalát Szentendrétől Nagytétényig. A szentendrei múzeumot ő ala-

pította meg, s 1930-tól igazgatója lett. Az Eskü téri kutatások eredményeiről tartotta meg akadémiai székfoglalóját *Contra Aquincum* és *Pest Árpád-kori vára* címmel. A Békásmegyeren és a Szentendrei-szigeten végzett ásatásaival megvetette a múzeum őskori gyűjteményének alapjait. A főváros területén folyó régészeti kutatások megszervezése céljából állította fel 1936-ban a Régészeti és Ásatási Intézetet. Feladata volt „a főváros területén felmerülő ásatások összes ügyeinek ... intézése, az ásatások anyagának megmentése és feldolgozása, ... a véletlen leletek figyelemmel kísérése és megmentése, végül pedig az egységes ásatási terv kidolgozása”. Nagy Lajos egyik önéletrajzában így fogalmazta meg tudományos célját: „teljesebbé tenni Pannóniára vonatkozó ismereteinket, feltárni és feldolgozni fővárosunk és közvetlen környékének ős- és római kori múltját, kimutatni a római és népvándorláskoron keresztül a magyar városalapítás római kontinuitását.” Célja „Pannónia kultúrájának új alapokra helyezett feldolgozása”. 1935-ben tudományos munkájának elismeréseként kapta meg a Ferenc József koronázási jubileumi alapítvány tudományos díját.⁴⁶

Nagy Lajos személyében tehát egy nagy tudású, külföldön is elismert szakembert neveztek ki központi igazgatónak. A Régészeti és Ásatási Intézet tevékenységét továbbra is ő irányította, a többi részleg azonban teljesen önállóan működött. A középkori részleg szervezeti rendezése, önállósítása volt csak hátra. A Halászbástyán lévő Középkori Kömlektár vezetésével Gerevich László múzeumi őrt bízta meg, akit a Régészeti és Ásatási Intézetben belül a középkori ásatási osztály irányításával is megbízott. Így egy kézbe helyezte a középkori kutatások irányítását. Végleges önállósítása 1942. január 28-án következett be, amikor polgármesteri határozattal a Történeti Múzeum igazgatója felmentést kapott a kömlektár felügyelete alól. A kömlektárat ezután Középkori Múzeumnak is nevezik.⁴⁷

Nagy Lajos egyéves működése után, 1942. január 9-én nyújtotta be Szendy Károly polgármesterhez előterjesztését „a fővárosi múzeumok státusának rendezésére vonatkozólag”. Ebben javasolta a központi igazgatói cím megváltoztatását – a többi hazai múzeumok példájára – főigazgatóra, az osztályigazgatói cím helyett igazgató, a múzeumi tiszt helyett múzeumi őr elnevezést. Kérte új tisztviselők felvételét, s ezt a nagyszámú, a városrendezéssel is kapcsolatos ásatással, a várostörténeti és képzőművészeti emlékek fokozottabb gyűjtési feladataival indokolta.⁴⁸ E státuszrendezési, létszámnövelési javaslat azonban nem valósult meg, a múzeum részlegei a meglévő létszámmal végezték az építkezések, városrendezési munkák során egyre szaporodó feladataikat.

Az Aquincumi Múzeum végezte a polgárváros feltárását és az óbudai városrendezéssel kapcsolatos leletmentéseket, a Régészeti és Ásatási Intézet pedig a főváros többi területén folyó közmunkák, építkezések alkalmával előkerülő emlékek mentését. 1941–1944 között folytatták az aquincumi rommező feltárását, az Árpád híd építésével kapcsolatosan a római katonaváros emlékeinek kutatását. Ásatás indult a Hajógyári-szigeten a helytartói palota területén, mentették a Bécsi úti római kori temetkezéseket, feltárást folytattak a belvárosi templom körül, a Csepel-szigeten, a rákosi avar és honfoglalás kori temető területén, kutatták a limes emlékeit, befejezték a Nagyszombat utcai amfiteátrum feltárását és helyreállítását. E munkákat Nagy Lajos irányításával. Szilágyi János és Nagy Tibor végezte. A középkori emlékek – a vízivárosi Szt. Péter külvárosi temploma, a nyéki kastély romjai, a csúti temető és falu, a belvárosi templom középkori és a vári domonkos templom maradványai – kutatását Garády Sándor és Gerevich László folytatta. A főváros környékén is végeztek ásatásokat, amelyek közül a legjelentősebb a szentendrei római tábor kutatása Nagy Lajos irányításával.⁴⁹ Az ásatások a múzeum jelentései szerint 1944 szeptemberéig terv szerint folytak, és ugyanígy folyt a feltárt romok helyreállítása is.⁵⁰ Ugyanis a Fővárosi Tanács figyelemmel kísérte az Óbudán előkerült római épületmaradványok sorsát: ezeket nyilvántartásba vette és a szabályozási tervek készítésénél törekedett figyelemmel lenni rájuk. Álláspontja szerint a romok Óbuda szabályozási tervébe csak akkor illeszthetők be megfelelő módon, ha szakszerű környezettel veszik őket körül, ez viszont ingatlanok megszerzését teszi szükségessé. Ezért úgy határozott, hogy a költségvetésbe „egy nagyobb összeg állíttassék be, és a már feltárt és a jövőben feltárandó romok megóvása ily módon biztosíttassék”.

Kívánatos volt, hogy az egész Budapest területén már feltárt romokról teleknyilvántartást vegyenek

fel, amelynek teljessége érdekében a múzeum közölje az újabb feltárások eredményeit is, mert „ilyen pontosan vezetett nyilvántartás birtokában nemcsak a szabályozási tervek készítésénél, hanem egyes, a telken tervezett építkezések elbírálásánál gondoskodás történhet a romok védelméről, illetőleg szükség esetén azok kiszabadításáról”.⁵¹

Szilágyi János szerint a háborús években az Aquincumi Múzeum két feladatot tartott megvalósíthatónak: megkutatni Óbudán a közvetlenül beépítés előtt álló telkeket, de mivel a gazdasági nehézségek miatt egyre kevesebb az építkezés, ezért kutatást végezni az Aquincumi Múzeum körüli feltáratlan területen.⁵² Emellett gondozták a Flórián téri fürdőmúzeumot, és berendezték az Eskü téri – a római tábor maradványainak bemutatását szolgáló – föld alatti múzeumot. Az utóbbi megnyitására, a nagyközönség számára, 1943-ban került sor. Az ünnepélyes megnyitáson Szendy Károly polgármester és Némethy Károly tanácsnok ismertették a római erődítmény jelentőségét.⁵³ Az ünnepségen részt vett Biggini olasz és Szinnyei Merse Jenő magyar kultuszminiszter is.⁵⁴ Látogatható volt az Aquincumi Múzeum is, amely egyre inkább helyhiánnyal küszködött. Az 1941. januári jelentésben olvassuk a következőket: „Az egyre súlyosbodó térszűkén egyelőre, amíg újabb raktári helyiségekhez nem jutunk, azzal igyekszünk segíteni, hogy az udvaron polcokon és asztalokon elhelyezett kerámiai anyagot faladákban eltelve védjük meg az időjárás rongálásától és az összekeveredéstől.”⁵⁵ 1942-ben polgármesteri határozat pénz biztosított a toldaléképület munkálataira.⁵⁶

A Középkori Kőemléktár folyamatosan nyitva állt a látogatók előtt. A kőemléktár tervei között szerepelt a belvárosi templomban az ott előkerült emlékek összegyűjtése és kiállítása, illetve „templommúzeum” létesítése,⁵⁷ amely azonban – bár még 1944 januárjában is foglalkoznak vele⁵⁸ – valószínűleg a háborús események miatt nem valósult meg.

A kiscelli kastélyban tovább folyt a belső átalakítás. Az átalakítással kapcsolatos elképzelésekről 1941 áprilisában Schoen Arnold nyújtott be előterjesztést Szendy Károly polgármesterhez. Ebben leírta, hogy a földszinti helyiségek nedvesek, sem műtárgyak tárolására, sem dolgozósobáknak nem megfelelőek, mégis ezeket alakították ki hivatali szobákká és raktárakká. Más lehetőség híján beköltöztek e helyiségekbe, de kérte a polgármestert, hogy rendelje el az emeleti helyiségek átalakítását irodák számára. Javasolta még az épület keleti és nyugati szárnyának bővítését és összekötését egy déli szárnyal. Ennek megépítésével 40%-kal nőne a helyiségek száma, „ami majdnem a legfontosabb a múzeum jövőjét, illetőleg továbbfejlesztését tekintve”. Az új épületrészben lehetne elhelyezni „a modern életfelfogás legelembibb követelményeinek” megfelelően az irodákat, műhelyeket, mosdót, tároló- és légoltalmi pincéket stb. Véleménye szerint ez a megoldás talán ötven esztendőre vagy ennél is hosszabb időre biztosítaná a múzeum fejlődését.⁵⁹ A központi igazgató, Nagy Lajos egyetértett Schoen Arnold javaslatával, mert a novemberben benyújtott költségvetési előterjesztése szerint a helyiségek szárítása, a csatorna rendbehozatala, az emeleti helyiségek irodákká alakítása mellett a legfontosabbnak tartotta a keleti és nyugati szárny meghosszabbítását és dél felől ezeknek egy emeletes szárnyal való összekötését.⁶⁰ Ez a terv azonban csak javaslat maradt, a Fővárosi Tanács nem foglalkozott vele. A helyreállítási, felújítási munkák az ostromig elhúzódtak. A költözés a városligeti épületből 1941 végéig befejeződött, a kiscelli kastélyban folyt a berendezkedés, a gyűjtemények elhelyezése. A Schmidt-hagyatékából még ott maradtak a görög és egyiptomi tárgyak, amelyeket december folyamán, cserébe fővárosi vonatkozású emlékekért, átadtak a Szépművészeti Múzeumnak.⁶¹ A gyűjtemények gyarapítását lehetővé tette az is, hogy a háborús helyzet fokozódásával a kínálat egyre nőtt, igaz, a műtárgyak ára is emelkedett. Ezért a vásárláshoz a múzeum többször kért póthitelt a tanácstól. A belső állapotok miatt kiállítás rendezéséről nem lehetett szó, viszont sok műtárgyat adtak kölcsön más intézmények kiállításaira. 1942-ben megkezdték a budai hegyvidék építészeti, műemléki szempontból jelentős villáinak fényképezését.

A 40-es évek első felében a Fővárosi Képtár épületében, a Károlyi-palotában is belső átalakítások, helyreállítások folytak, de azért kiállításokat is tudtak rendezni. A gazdag kiállítási program mellett továbbra is helyet adtak a reprezentatív polgármesteri fogadásoknak. A képtár fennállásának 10. évfordulója alkalmából jubileumi kiállítást rendeztek, amely 1944. január 22-én nyílt meg ünnepélyesen.⁶²

A fővárosi múzeumok propagálása terén ebben az időszakban találkozunk az első, tárgyakat is felhasználó törekvéssel: 1941 elején a Magyar Művelődés Háza előcsarnokában egy vitrint állítottak fel régészeti tárgyakkal, fényképekkel.⁶³ A múzeum kiállításain a szakemberek vezetést adtak a látogatók számára, és rövid ismertetőik is rendelkezésre álltak.

Ezekben az években a gyűjteménygyarapítás mellett a tudományos, feldolgozó munka is jelentős eredményeket ért el, amelyeket elsősorban a múzeum saját kiadványaiban tettek közzé. A Budapest Régiségei 1937-ben kiadott XII. kötete után 1943-ban jelent meg a XIII. kötet. A Tanulmányok Budapest Múltjából IX. kötetét 1941-ben, a X.-et 1943-ban adták ki. Ezekben a háborús években, 1942-ben és 1944-ben jelentek meg a főváros történetének monografikus feldolgozása, a Budapest története kötetei.⁶⁴

A tudományos munkát szolgálta az egyes részlegek könyvtárának fejlesztése is. Közülük legfiatalabb a Régészeti és Ásatási Intézet könyvtára, amelynek gyarapítását Nagy Lajos szorgalmazta.⁶⁵

A Fővárosi Tanács a tudományos munkát hazai és külföldi tanulmányutak anyagi támogatásával segítette. Nagy Lajos, elődeihez hasonlóan, messzemenően támogatta munkatársainak utazásait. 1941-ben Kopp Jenő a magyar biedermeier művészet tanulmányozása céljából járt Sopronban, Győrben, Szombathelyen, Kőszegen, Mosonmagyaróváron, Martonvásárott, majd az erdélyi múzeumi gyűjteményeket tekintette meg.⁶⁶ Nagy Lajos és Nagy Tibor gyakornok erdélyi körutat tett, Nagy Lajos bácskai gyűjteményeket is tanulmányozott.⁶⁷ Szilágyi János a római bélyeges téglákról írandó munkájához kapott kiküldetést Székesfehérvárra, Pécsre, Kaposvárra, majd a Bácskába,⁶⁸ 1942-ben erdélyi tanulmányúton volt,⁶⁹ Nagy Tibor Baranya és Somogy megye újabban előkerült régészeti leleteit tekintette meg,⁷⁰ a képtárból pedig Turchányi Erzsébet kapott fél éves ösztöndíjat Rómába.⁷¹ 1943-ban Turchányi Erzsébet Bécsben,⁷² Gerevich László és John Herta bölcsészhallgató erdélyi körúton volt.⁷³ Nagy Lajos és Szilágyi János Veszprémben és székesfehérvárott megtekintették az ásatásokat, majd tanulmányozták a Komáromi Múzeum római kori kerámianyagát.⁷⁴ Még 1944-ben is kapott a múzeum kiküldetési lehetőséget: Szilágyi János a salgótarjáni múzeum római kori leleteit,⁷⁵ Nagy Lajos pedig az eraviszkusz emlékműanyag feldolgozásához az alföldi gyűjteményeket tanulmányozta.⁷⁶

Miközben a múzeum végezte terv szerinti, mindennapi munkáját, a politikai helyzet alakulása, a háborús események, az ostromra készülődéssel kapcsolatos rendeletek egyre nagyobb hatással voltak az intézmény életére. 1941. április 6-tól elrendelték a légvédelmi készültséget.⁷⁷ Április 7-i rendeletében Szendy Károly polgármester „a rendkívüli helyzetre való tekintettel” felfüggesztette a székesfővárosi alkalmazottak (így a múzeum alkalmazottai) részére a rendes vagy rendkívüli szabadság engedélyezését, a szabadságon levőket pedig visszahívta. Május 9-én „a rendkívüli helyzet enyhülésére való tekintettel” a fentieket úgy módosította, hogy a szabadság kiadható, de a tartózkodási helyet be kell jelenteni és nem lehet külföldön eltölteni.⁷⁸ Április 6-tól a képtárban légoltalmi kirendeltség foglalt helyet, s „a tisztviselők ezzel kapcsolatban inspekción tartanak”. A légvédelmi készültség április 6-i elrendelése miatt április 7-én bizonytalan időre bezárták az alig egy hete megnyitott Középkori Kőemléktárat a Halászbástyán.⁷⁹

Május 16-án polgármesteri rendelet utasította a hivatalvezetőket, hogy tegyenek javaslatot azokra az alkalmazottakra, akiket 1942–43-ban, háborús veszély vagy háború esetén nélkülözhetetlennek tartanak, s kéri meghagyásukat polgári foglalkozásukban. Nagy Lajos a felterjesztésében saját személyén túl Szilágyi János és Sárdy Brutus irodatiszt, képrestaurátor felmentését javasolta. Négy hónappal később kérte a keleti fronton lévő Bárdy Bélának, az Aquincumi Múzeum altisztjének a felmentését is.⁸⁰

Július 28-án Nagy Lajos előterjesztéssel fordult a polgármesterhez: az Aquincumi Múzeum előzetes értesítése nélkül a polgárváros déli részén levetekiképzés céljait szolgáló cellővölde alapozási munkáit kezdték meg, amelynek során értékes római lakóházmaradványok kerültek elő. Ezért olyan építkezési megoldást kér, amely elkerülhetővé teszi e maradványok pusztítását. A leletmentést megkezdték, erre érkezett Némethy tanácsnok válasza: „Az óbudai levettelőtér építésével kapcsolatos régészeti kutatások ügyében felhívjuk a Székesfővárosi Múzeumok t. központi igazgatóját, hogy a lőtér építésének folytatását akadályozó régészeti ásatásokat, illetve kutatásokat a leletek konzerválása és megfelelő biztosítása

után a lehető legrövidebb időn belül fejezze be.”⁸¹ Nem sokkal később a lőteret kelet felé gyakorlótérrel akarták bővíteni. Nagy Lajos ismét a polgármesterhez fordult, hogy az ennek során előkerülő romokat a polgárváros központi részeihez kapcsolhassák és konzerválhassák.⁸²

Augusztus 27-én Szendy Károly polgármester közölte a hivatalokkal a honvédezerkári főnök értesítését, amely szerint „egyes fontos honvédelmi szempontok fokozottabb érvényesítése céljából tudomást kíván szerezni a székesfővárosnak a nemzetközi érintkezések során felmerülő meghívásairól, vendéglátásairól, a székesfőváros alkalmazottainak hivatalos külföldi kiküldetéseiről és azok eredményeiről”. A polgármester ezért elrendelte a részletes jelentést, továbbá a jövőre nézve kötelezővé tette az előzetes bejelentést és a tanács véleményének kikérését külföldi kiküldetésről, illetve külföldiek meghívásáról.⁸³

November 29-én, légoltalmi rendeletre, Nagy Lajos jelentést írt a megtett védelmi intézkedésekről. Eszerint a Régészeti és Ásatási Intézetben, valamint a képtárban gondoskodtak az elsőtétítéstről, amely 390 pengőbe került. A kiscelli Történeti Múzeumban használható a pince, ahol tárgyakat is meg lehet óvni. Az Aquincumi Múzeumban az alkalmazottak számára átmeneti légoltalmi pincét építettek, amely 300 pengőbe került. A gázgyár a munkástelepen olyan nagyméretű óvóhelyet épített, amely az értékesebb anyagok befogadására is alkalmas. „Végeredményben a légoltalmi berendezések, amelyek más hitelösszegek terhére mentek, meghaladják a 4600 pengőt.”⁸⁴

1942 elején a tanács a rendőrség biztonságosabb elhelyezése céljából megvizsgálta, hogy a kiscelli kastély melléklépcsőjében a hét helyiséget igénylő rendőrség elhelyezhető-e. Korábban, 1930–33. között ugyanis volt a kastélyban rendőrszoba, de mivel nem felelt meg, elköltöztek onnan.⁸⁵ (A rendőrség két év múlva beköltözött a kastélyba.)

Szeptember 17-én a polgármester elrendelte a légoltalmi óvóhelyek sürgős megépítését és felszerelését. Október 30-án pedig határozatot adott ki arról, hogy a Halászbástyán, a kőemléktárban a szükség-óvóhely helyett végleges óvóhelyet kell építeni úgy, hogy a múzeumi örön és családján s a múzeumlátogatókon kívül az itt tárolt faragott kövek és egyéb múzeumi tárgyak elhelyezésére is alkalmas legyen.⁸⁶

A múzeumok október havi működéséről szóló jelentésében Nagy Lajos ezt írta: „a légórendeletet végrehajtottuk, állandó őrség van a Károlyi-palota, a Központi Igazgatóság épületében és az egyes múzeumoknál is”⁸⁷ A novemberi jelentés szerint a Középkori Kőemléktárban megkezdték a műtárgyak számára az óvóhely létesítését, berendezését, amelyet januárban fejeztek be.⁸⁸

Az 1942 őszi kiadott takarékosági utasításra küldött jelentések közül Szilágyi Jánosé maradt fenn, amelyben az Aquincumi Múzeum igazgatója közölte, hogy nyomtatványokból hány példány áll még rendelkezésre, a papírhulladékot a régiségek csomagolására használják fel, az esetleges maradékot pedig beszállítják a Gazdasági Hivatalba. A tanács azzal a megjegyzéssel küldte vissza a jelentést, hogy „a jövőben a papír minőségének megválasztásánál is alkalmazni kell a takarékoság kívánta követelményeket.”⁸⁹

1943 februárjában a kiscelli kastélyban is megkezdődött az óvóhely építése a templom alatti kriptában. A bejáráshoz közel személyi óvóhelyet, belül a műtárgyak számára óvó-tároló helyiséget terveztek kialakítani. Az óvóhely hetven ember befogadására volt alkalmas.⁹⁰ A polgármester a március 16-i rendeletében a különleges védelmet érdemlő műtárgyak részére óvóhelyül a Szent István bazilika altemplomát jelölte ki. Utasította az illetékes tanácsi ügyosztályt, hogy vizsgálja meg ennek állapotát, mennyire alkalmas fém-, üveg-, agyag- és fatárgyak, festmények, metszettek elhelyezésére, továbbá „a legsürgősebben dolgozza ki a múzeumok kiválasztott anyagának átszállítására vonatkozó munkatervet ... tegyen javaslatot a pincék biztonságának fokozását szolgáló átalakítások keresztülvitelére és a műtárgyak tárolásához szükséges berendezés elkészítésére és az erre a célra fordítandó légoltalmi költségek fedezetére.”⁹¹ A polgármesteri rendeletre a központi igazgató, Nagy Lajos azonnal kiadta az utasítást a gyűjtemények legértékesebb anyagának kiválasztására és elcsomagolására. Megbízta az osztályigazgatókat a műtárgyak légoltalmi biztosítását célzó tervek elkészítésével és a kiválasztott műtárgyaknak a bazilika pincéjébe való elhelyezésével.⁹²

A bazilikai elhelyezés lényegében az újkori várostörténeti és a képzőművészeti anyagra vonatkozott. Megkezdődött minden gyűjteményben a műtárgyak csomagolása.

A kiscelli kastélyban, „a metszet-terem három ablaka elé ... légnyomást és repeszt elhárító, földdel tömött deszkafalakat” építettek.⁹³ A Halászbástya tornyában lévő Középkori Múzeum (Kőemléktár) pincéjét légoltalmi céllal átépítették, úgy, hogy a tárgyakat ott kiállíthassák. Folyt az anyag előkészítése bemutatásra.⁹⁴ Nagy Lajos szerint ez volt az egyetlen fővárosi múzeum, amelynek egész anyagát a háború alatt is látni lehetett.⁹⁵ A sajtó úgy írt róla, mint „a világ első bombabiztos” múzeumáról.⁹⁶ A kőemléktár alkalmazottja, őrzője így emlékezett róla: „Akkor óriási szenzáció volt. Megszólalnak a szirénák és lemegyünk a légómúzeumba, és nem idegeskedünk, szaladozunk az utcán és a kapualjakban, hanem egy csinos középkori kiállítást nézegetünk addig, míg a veszély elmúlik a fejünk fölül.”⁹⁷

Az Aquincumi Múzeumnak sok gondja volt a már elkészült leventelőtér és -gyakorlótér használatával kapcsolatban is. A gyakorlatok ugyanis sokszor a kerítésen kívül, a romterületen, sőt az amfiteátrum falain is zajlottak, és néha harcászati gyakorlatokra is sor került. Az igazgató, Szilágyi János április folyamán kérte a polgármester intézkedését, hogy a gyakorlatok a kijelölt területre korlátozódjanak. Az illetékes leventeparancsnokság ígéretet tett ennek betartására,⁹⁸ azonban egy idő múlva ismét veszélybe kerültek a római emlékek. Október 26-án az igazgató újra a polgármesterhez fordult panaszával: „a leventelőtér felkereső katonai alakulatok azon rajai, amelyek éppen nem tartanak lögyakorlatot, azt a szokást vették fel, hogy a rommező falmaradványai közt tanulják a harcászatot, a szökellést, kúszást, rohamozást stb., aminek a kapcsán a katonabakancsok és csizmák alatt ezen föld első kultúrájának kegyeletet érdemlő emlékei és nyomai a legsajnálatosabb rongálódást szenvedhetik.” A polgármester intézkedésére a katonai parancsnokság megtiltott a romok között mindenféle katonai gyakorlatot.⁹⁹ Az Aquincumi Múzeum légoltalmi parancsnoka Szilágyi János igazgató, helyettese Bárdy Béla altiszt lett.¹⁰⁰

Őszre elkészült a bazilika pincéje a múzeumi műtárgyak, a levéltári és tervtári anyagok fogadására. Szeptember 17-én a polgármester határozatot hozott arról, hogy az ott helyet kapott intézmények (így a fővárosi múzeumok is) vezetői „egy-egy tisztviselőt és egy-egy altisztet jelöljenek ki, akik hivatottak lesznek szigorú légoltalmi készség idején az attemplomban szükséges közigazgatási és légoltalmi szolgálatot (ügyeletet) a levéltár által megállapítandó szolgálati rend szerint – felváltva – hivatalos időn túl ellátni.” A központi igazgató Nagy Tibor régészgyakornokot és egy altisztet jelölt ki erre a feladatra.¹⁰¹ A bazilika pincéjébe elhelyezett gyűjtemények a „Városháza Légoltalmi Letétgyűjteménye” elnevezést kapták.¹⁰² Már 1943 végén odaszállították az Aquincumi Múzeum anyagának egy részét, 1944. február elején pedig a Történeti Múzeum által kiválasztott és 16 ládába csomagolt műtárgyait.¹⁰³

1944 januárjában rendezte meg a Fővárosi Képtár az ostrom előtti utolsó nagy kiállítását. A tárlatot, amelyen 287 műtárgy szerepelt, Kopp Jenő rendezte azzal a céllal, hogy a modern művészet átfogó képét adja.¹⁰⁴ A sajtó dicsérőleg írt róla. „Az embernek az az érzése, hogy valamilyen híres külföldi magángyűjtemény nyílt meg kivételképpen előtte ... A hatalmas anyag minden tekintetben számos érdekességet nyújt, megállít és gondolatokat ébreszt és a friss impulzusok olyan sorával szolgál, amely komoly és maradandó élményt jelent” – olvassuk az egyik kritikában.¹⁰⁵ A kiállítást a képtár fennállásának 10. évfordulója alkalmából rendezték.

1944 áprilisában polgármesteri rendelet határozta meg a múzeumi szervezet – hivatali munkakörének ellátásához – szükséges létszámát „az 1944–45. országmozgósítási esztendőre”, illetve háború eseteire. Eszerint:

	(béke)állomány	engedélyezett háborús személyi szükséglet
múzeumi	13	9
segédhivatali	3	1
kezelési	5	5
altiszti	11	4
munkás	32	11
Összesen:	64 fő	30 fő ¹⁰⁶

A múzeum jelentéseiben márciustól egyre gyakrabban találkozunk légtalmai tanfolyam, tűzoltó- és egészségvédelmi gyakorlatok rendezésével, miközben folyt a biztonságosabb helyre szállítandó tárgyak csomagolása és az egyéb múzeumi feladatok ellátása: ásatás a polgárvárosban, nyilvántartás, restaurálás, a Központi Igazgatóság és a Régészeti és Ásatási Intézet helyiségeinek rendbehozatala és berendezése. Nagy Lajos egyik jelentésében tett megállapítása szerint a régészeti anyag konzerválása terén az intézmény ekkor már nem szorult más múzeumok segítségére, sőt a vidéki múzeumok kezdtek a Fővárosi Múzeumhoz fordulni támogatásért. Úgy vélte, ez is indokolja „egy központi konzervátori műhely felállítását a Régészeti Intézet keretein belül.”¹⁰⁷ Foglalkoztak a gyűjtemények gyarapításával és tudományos munkát is végeztek a Budapest története II. és a Budapest Régiségei XIV. kötetéhez. A jelentések szerint azonban a munka nagy részét – a szaporodó légiveszély miatt – egyre inkább a gyűjtemények biztonságba helyezése tette ki. Nagy Lajos elrendelte a műtárgyak különböző óvóhelyekre szállítását. Arra törekedett, hogy mindegyik múzeum több helyre vigye az anyagát, nyilvánvalóan azért, hogy csökkentse az esetleges pusztulás mértékét. Mindegyik részlegben folyt a tárgyak csomagolása, ládajegyzékek készítése. A Régészeti és Ásatási Intézet gyűjteményét a Károlyi-palota pincéjében helyezték el, a leletek kis részét a Halászbástya pincéjébe vitték. A képtár is összecsomagolta anyagának egy részét és a bazilika altemplomába szállította, másik részét június folyamán a Középkori Kőemléktár pincéjébe helyezte el, perzsaszőnyeget pedig a Gellért Szálló légópincéjébe szállította. Június folyamán a képtár épület-részében, polgármesteri határozatra, a Hirdető Vállalat kapott „légtalmai póthelyiséget”. A Középkori Kőemléktárban a tárgyakat homokzsákokkal védték az esetleges légnyomás ellen. A kiállításon az emelvényeken álló köveket a padlóra helyezték. (Közben tárgyalások folytak vidéki kastélyok átvételéről az azal a céllal, hogy az értékes tárgyak egy részét vidékre menekítsék.) Az Aquincumi Múzeum először a kiállításon lévő tárgyakat helyezte biztonságba. A terra sigillata edényekről azonban előzőleg a restaurátor gipszmásolatokat készített, hogy az eredeti tárgyak elszállítása a tudományos munkát ne akadályozza. A másolatokat a Régészeti és Ásatási Intézetben helyezték el. A kiállításon az elvitt leleteket fényképekkel helyettesítették. Júliusban a könyvtár is előkészítették szállításra a Károlyi-palotába. Mindezek a munkálatok májustól a jelentések szerint olyan körülmények között folynak, amikor „a múzeum körül van véve katonai és légvédelmi tüzérségi őrségekkel és állomásokkal ...” A kiscelli kastélyba áprilistól folyamatosan helyezik el a főváros Gazdasági Hivatalának raktári anyagát. A júniusi polgármesteri rendelet szerint a bútorkat és a textilárut is ide szállítják, továbbá helyiségeket vesznek igénybe a hivatal és az altiszti lakás céljaira, az óvóhelyet pedig a Gazdasági Hivatal 25 főnyi személyzete is igénybe veszi. Július folyamán a templom földszintjén elhelyezik a Városháza helyiségeit díszítő 130 db képet, emeletén pedig a szőnyeget. Augusztusban a polgármester utasította a múzeumot, hogy a légiveszélyre tekintettel gondoskodjon a főváros középületeit díszítő elemek (szobrok, freskók) fényképeken való megőrkítéséről. A múzeum megkezdte ennek előkészítését.¹⁰⁸

A MÚZEUM HELYZETE 1944 ŐSZÉTŐL 1946 VÉGÉIG

1944 ősze tragikus eseménnyel kezdődött: szeptember 5-én délelőtt 11 óra körül bombatámadás érte az Aquincumi Múzeumot. Ekkor az éppen 50 éve fennálló épület újabb bővítését tervezték, és készültek Kuzsinszky Bálint emléktáblájának leleplezésére. Már elkészült az építési terv és a modell: az elképzelés a Fővárosi Tanács részéről Zakariás G. Sándortól származik, a modellt Antal Károly szobrászművész készítette el. A bombázás következtében végleg abbamaradt a polgárváros ásatása, amelyet éppen a bővítési terv miatt a múzeumépület körül végeztek. A bombázás után azonnal megkezdődött „a romeltakarítás és a leletanyag, valamint a múzeumi berendezés elszállítása, illetőleg a rommezei bombatölcsérek betömése és a rommezei falmaradványokban keletkezett károk, rongálások rendbehozatala.”¹⁰⁹ A mentési munkálatokban, a sebesültek elszállításában és a költöztetésben a múzeumi szervezet mindegyik részlegéből részt vettek. A hivatali helyiségek berendezését a Fővárosi Képtár három szobájába szállították, s ugyancsak ide költözött az Aquincumi Múzeum házfelügyelője, Bárdy Béla is, mert lakása használhatatlanná vált. A régészeti gyűjteményt több helyre, a Károlyi-palota, a Középkori Köemléktár, a kiscelli kastély és a bazilika pincéjébe vitték. A központi igazgató, Nagy Lajos 31 dolgozót terjesztett fel jutalomra helytállásukért.¹¹⁰

Az őszi folyamán a rendkívüli helyzet miatt – polgármesteri határozatra – a Károlyi-palotába több intézmény is beköltözött ideiglenesen: a felsőbb zeneiskola, a tanácsí XIII. ügyosztály L. alosztálya, a székesfővárosi tűzoltóság ideiglenes őrsége orvosi rendelővel és gyengélkedők szobájával, az elektromos művek légoltalmi alosztálya.¹¹¹ November elején a Középkori Köemléktár pincéjébe a Petőfi Ház (Bajza utca 27.) gyűjteménye került.¹¹² Ugyancsak november folyamán a kiscelli kastélyban a budapesti rendőr-főkapitányság kapott szükségelhelyezést az I. emelet 20 helyiségében.¹¹³ Az április 14-én kiadott polgármesteri határozat a Városháza hivatalai részére, légitámadás okozta rongálódás esetére, póthelyiségeket jelölt ki: a XI. ügyosztály (városgazdaság, idegenforgalom, közművelődés) a Fővárosi Képtárban, az Aquincumi Múzeumban és a Gellért Szállóban kap helyiséget, de a képtárba költözne a gondnoki hivatal is.¹¹⁴

Az év utolsó két hónapjában az ostromra való felkészülés, a még menekítendő műtárgyak biztonságba helyezése mellett a múzeumok dolgozói belső rendezési, nyilvántartási, revíziós munkákat végeztek. November elején a központi igazgatónak el kellett készítenie tervezetét az alkalmazottak beosztásáról, Buda és Pest szétválása esetére. A november 7-én készült, 57 alkalmazottat tartalmazó tervezetében a lakóhelyet vette figyelembe: a pesti oldalon lakókat a Károlyi-palotába, a Budán lakókat a Kiscelli Múzeumba, az Aquincumi Múzeumba és a Középkori Köemléktárba osztotta be.¹¹⁵ November 18-án Nagy Lajos újabb jegyzéket készített, amely már csak tisztviselőket, 19 főt tartalmaz, az előző tervezet szerinti beosztásban.¹¹⁶ November 22-én jelentést tett a polgármesternek „a Fővárosi Múzeumoknál nélkülözhetetlen tisztviselőkről, altisztek és munkások számáról”, Buda és Pest szétválása esetére, az alábbiak szerint:¹¹⁷

Központi Igazgatóság	2 tisztviselő	1 munkás
Régészeti Intézet	1 tisztviselő	1 munkás
Aquincumi Múzeum	1 tisztviselő	1 munkás, 1 altiszt
Középkori Múzeum	1 tisztviselő	1 altiszt
Történeti Múzeum	2 tisztviselő	1 altiszt, 2 munkás
Fővárosi Képtár	2 tisztviselő	2 altiszt

A bevonulási parancs következtében egyre fogyott az alkalmazottak létszáma. November 30-ai felterjesztésében Nagy Lajos arról panaszkodott, hogy a Régészeti és Ásatási Intézetben, az Aquincumi és a Középkori Múzeumban a tisztviselők közül már csak két fiatal nő maradt, akik azonban sem az anyagot, sem a végzendő munkát nem ismerik. Ezért kérte Gerevich László meghagyását polgári foglalkozá-

sában, hogy e három intézmény szakmai feladatait ellássa. Hivatkozott a Magyar Nemzeti Múzeumra, ahol a főosztályvezetők teljes mentességet kaptak a bevonulás alól azzal, hogy a múzeum gyűjteményeit nem hagyhatják el.¹¹⁸ A december 18-án kelt munkajelentés szerint azonban kérését csak annyiban vették figyelembe, hogy Gerevich László maradását engedélyezték, rajta kívül szinte mindenkit behívtak katonának. Maga Nagy Lajos is bevonult, de hat hónapra betegszabadságot kapott, amely alatt elláthatta hivatalát. Az Aquincumi Múzeum épületének helyreállításán dolgozó munkásokat pedig a katonaság úttisztításra vitte el. A létszám nagymértékű csökkenése miatt a részlegek adminisztrációját is a Központi Igazgatóság látta el Nagy Lajos legfőbb feladata és célja volt a háborús helyzetben: a gyűjtemények felügyeletének, védelmének biztosítása, a mentés megszervezése, utasítások kidolgozása az esetleg egymástól elszakított részlegek önálló működésére.¹¹⁹

A főváros ostroma alatt, a szovjet csapatok által való elfoglalásig, február 13-ig, a múzeumot érintő eseményekről, veszteségekről az igazgatói jelentésekből és más iratokból alkothatunk képet. A legnagyobb személyi veszteség Garády Sándor halálával érte az intézményt: bombatalálat következtében 1945. február 5-én hunyt el. Garády Sándor 1871. március 20-án született Zsolnán. Középiskoláit Budapesten végezte a Toldi Ferenc reáliskolában. Pályáját a MÁV-nál mérnökként kezdte, majd m. kir. vasúti és hajózási főfelügyelő volt. Miniszteri tanácsosként 1920-ban kényszernyugdíjazták a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartása miatt.¹²⁰ Ezután kezdett régészettel foglalkozni. 1931-től végzett ásatásokat a főváros középkori emlékeinek kutatása céljából, a Fővárosi Múzeum keretein belül (nyéki kastély, budaszentlőrinci pálos kolostor, Bugát utcai Szt. Lázár-templom, tabáni Szt. Gellért-templom, vízvárosi Szt. Péterváros, Városház, Fehéregyháza, Óbuda stb.). Nevéhez fűződik a főváros középkorának rendszeres régészeti kutatása. Ásatásait feldolgozta és megjelentette. Javaslatokat tett a további kutatásokra, és foglalkozott a feltárt maradványok megóvásával is.¹²¹ Lépéseket tett a tanács felé, hogy az építkezésekről, azok megkezdése előtt értesítsék a Régészeti és Ásatási Intézetet, elsősorban a Vár, várlejtő, Tabán, Óbuda, Belváros vonatkozásában.¹²² Nagy Lajos így írt Garádyról a múzeum 1945. év első felében végzett tevékenységéről készített jelentésében: „Mindenre kiterjedő érdeklődése, pontos munkája sok értéket mentett meg a főváros történetírása számára. Még sok ásatási jelentést, tanulmányt kívánt elkészíteni, az Intézet még sokévi tudományos munkát várt tőle. ... halála a főváros múltját kutatóknak szomorú vesztesége.”¹²³ Tudományos kéziratok hagyatéka és könyvtára végakarataként megfelelően a Fővárosi Múzeumba került.¹²⁴

A múzeumi szervezet részlegei különböző mértékben szenvedtek kárt. A Károlyi-palotát az ostrom alatt „állandóan gyalogos vonatosztagok szállták meg, kocsipark volt az udvaron. Ezért állandóan tűzérési tűz alatt állt és sok találat érte a palotát és az udvarát. A légbombázásoktól is szenvedett. Nagy veszélyt jelentett a Franklin-palota égése.” A földszinti irodahelyiségeket istállóknak használták, „a könyvtár egy részét a lovak alá dobták szalma helyett”.¹²⁵ Egy leírás szerint a háború végeztével a kapu alatt és az udvaron „több mint 40 lóhulla hevert”.¹²⁶ A Központi Igazgatóság nem hagyta el az épületet, de a Régészeti és Ásatási Intézet és a képtár több alkalmazottja is itt vészelte át az ostromot, Zakariás G. Sándor tanácsjegyzővel együtt. (Többen azért laktak ott, mert a lakásukat bombatalálat érte.) A műtárgyak megóvásában, a viszonylag kevés veszteségben ennek nagy szerepe volt.¹²⁷ A gyűjtemények megőrzéséért, az értékes műtárgyak Nyugatra szállításának megakadályozásáért Nagy Lajos és munkatársai mindent elkövettek. Erről egy feljegyzés tudósít. Eszerint Zakariás G. Sándor még 1944 októberének végén érintkezésbe lépett a De Gaulle-kormány képviselőjével, és menlevelet szerzett a gyűjtemények számára, amelyeknek védelmét a szövetséges hatalmak képviselője vállalta. A hivatalos rendeletre szállításra előkészített ládákat pedig a muzeális értékű anyag helyett könyvtári duplumokkal, kiadványokkal, fénykép-másodpéldányokkal töltötték meg, s húzták az időt a szállítás előkészítését igazoló jelentés beadásával is. Ezalatt a tárgyakat biztos helyre menekítették. Az oroszok 1945. január 18-án szállták meg a Károlyi-palotát. Zakariás G. Sándor hamarosan kapcsolatba lépett a Magyar Nemzeti Múzeummal, amelynek segítségével február 2-án megszerezte az orosz parancsnokság védelmét.¹²⁸ Pest ostromának végeztével, január 18-a után a dolgozók azonnal hozzáfogtak a romeltakarításhoz, a helyiségek, az abla-

kok, a bútorok rendbehozatalához.¹²⁹ Április végén már olyan állapotban volt az épület, hogy az aquincumi, a középkori és a kiscelli részleg műtárgyainak egy részét el tudták ott helyezni. (Ezért júliusban a még ott lévő Felsőbb Zeneiskolának át kellett adnia helyiségeit a múzeum számára.)¹³⁰

A múzeumi szervezet többi részlegével Nagy Lajos február 18-tól már megfelelő kapcsolatban volt.¹³¹ A kapcsolattartás a jövő-menő alkalmazottak útján volt lehetséges. Az ostrom idején semmit sem tudtak egymásról. „Mindnyájuk sorsáért nagyon aggódtunk. Ellentétes és rossz híreket kaptunk ugyanis a kastély helyzetéről és a pusztulásról” – írta Nagy Lajos egyik levelében.¹³²

A kiscelli kastély épületei közül a templom sérült meg legjobban, szinte teljesen rommá lótték. Az alatta lévő óvóhelyen elhelyezett gyűjteményi ládákat vastag törmelék borította. Schoen Arnold kérésére a romeltakarításhoz a tanácson keresztül az Internálási Osztály „20–25 főnyi nyilas internáltat” rendelt ki július 30-tól.¹³³ Az igazgató kérte a templom megrongálódott falának megerősítését is, hogy a pincében lévő muzeális anyagot, többek között az Aquincumi Múzeum tárgyait, mielőbb felhozhassák és kicsomagolhassák. Azonban nem történt semmi, mert többször, még 1946 júliusában is meg kellett ismételnie kérését.¹³⁴ További problémát jelentett, hogy alig múltak el a háborús események, felfegyverzett betörő- és rablóbandák fosztogatták a múzeumot, elsősorban a templomépületben lévő gyűjteményeket. Az ostrom alatti és utáni fosztogatások eredménye egy 1948-ban a múzeumról megjelent ismeretetés szerint: a biedermeier ruhagyűjtemény 1/10-ét, az színészeti kosztüm- és a Blaha-gyűjtemény 50%-át hagyták meg, megdézsmálták a keletiszőnyeg-állományt, az érem- és plakettgyűjteményt, a metszetanyag 1,5%-os veszteséget szenvedett. Sértetlenül maradt a kézirat, az okmány- és az ötvösgyűjtemény.¹³⁵ Schoen Arnold a betörések miatt védelemért ismét a polgármesterhez fordult, mivel a III. kerületi rendőrkapitányság által kiküldött őrszem csak nappal vigyázta az épületet.¹³⁶

A Halászbástya északi tornya is megsérült, de a benne lévő Középkori Múzeum gyűjteményeivel együtt viszonylag épségben megmaradt. Tetőfedésre, üvegezésre, kőműves-, asztalos-, lakatosmunkára azonban itt is szükség volt. Nagy Lajos sürgette e munkálatokat, mert úgy gondolta, hogy elvégzésük után rövid időn belül megnyithatják a múzeumot a nagyközönség előtt.¹³⁷

Az ostrom után rövid időn belül megtörtént a múzeumi szervezethez tartozó kisebb kiállítóhelyek, romterületek szemléje, a háború okozta károk felmérése és a helyreállítás megkezdése (Eskü téri Földalatti Múzeum, Flórián téri római fürdő, Nagyszombat utcai amfiteátrum, cella trichora, nyéki kastély, Bugát utcai Szt. Lázár-templom, pesti középkori városfalmaradvány, Margit körüti városfal, tabáni romok, pálos kolostor). Mindenütt javítani, illetve pótolni kellett a védőtetőket, a kerítést, a falakat.¹³⁸ A múzeum vezetése a Földalatti Múzeum, a pesti városfalmaradvány és a tabáni romok területének rendbehozatalához 12, a Középkori Múzeumhoz 10 személyt kért a közmunkára kirendeltek közül a kerületi előjáróságoktól. A Középkori Múzeumnak kellett gondoskodnia az ostrom során megsérült belvárosi templom faragott köveiről, felszerelési tárgyairól, középkori freskójának restaurálásáról és a Mária Magdolna-templom maradványairól is.¹³⁹ Ugyancsak a Fővárosi Múzeumnak kellett szeptembertől gondoskodnia a hozzácsatolt Petőfi Múzeum (VI., Bajza utca 27.) épületének helyreállításáról. A múzeum ideiglenes vezetésével Bertalan Vilmost, a Történeti Múzeum tisztviselőjét bízták meg.¹⁴⁰ A Petőfi Múzeum átvétele a Petőfi Társaságtól hivatalosan 1946. február 5-én történt meg. Ideiglenes vezetője Lestyán Sándor szerkesztő, majd november 20-tól ismét Bertalan Vilmos lett.¹⁴¹ (Később a József Attila Emlékgyűjteményt a Petőfi Múzeumhoz csatolták.)¹⁴²

A romeltakarítással, az épületek helyreállításával párhuzamosan megvizsgálták a gyűjteményeket, felmérték a károkat. Az első helyzetjelentést Nagy Lajosnak Schoen Arnoldhoz 1945. március 28-án írt leveléből ismerjük: „A bazilikába mentett anyag sértetlen. A Halászbástyába szállított anyag az új aquincumi szállítmányokon kívül szintén megmenekült. A Károlyi-palota pincéjébe szállított anyag is jól átészelt. A képtár sokat szenvedett.” A kiscelli kastély gyűjteményei helyzetét még nem ismerte.¹⁴³ Az év folyamán megtörtént a pincékben elhelyezett műtárgyak nagy részének a felhozatala és kicsomagolása. Az értékeesebbeket azonban helyükön hagyták, mert még jó ideig nem tudtak gondoskodni biztonságosabb elhelyezésükről. A kiscelli kastélyban pedig a vastag omladék eltakarításának elhúzóódása hátráltat-

ta a ládák kibontását. Így az elpusztult, hiányzó tárgyakról a végleges jegyzéket csak 1946-ban tudták elkészíteni.¹⁴⁴ A gyűjtemény védelme az ostrom idején legnehezebb volt a Halászbástyán lévő Középkori Múzeumban. A német katonaság feldúlta az Aquincumi Múzeum leleteit tartalmazó ládákat, és a középkori emlékek egy részét elhurcolta barikádok, fedezékek építéséhez. A gyűjteményt Virágh Antal altiszt őrizte hősiességgel és gyűjtötte újra össze a széthordott leleteket, amint lehetett. A képtár és a Petőfi Múzeum itt elhelyezett anyaga épségben megmaradt. A Középkori Múzeum – a Károlyi-palotába elszállított – segédgyűjteményeinek (műszaki felvételek, leltárak, fényképanyag) jelentős része elpusztult.¹⁴⁵

A veszteségről az első becslést a főváros közművelődési intézményeiről a Városi Szemlében 1946-ban megjelent közlemény adja, amely szerint – mivel az egyes múzeumok főbb értékeit a háború alatt megbízható helyeken tárolták – „sikerült a károsodás mérvét 10%-ra csökkenteni”.¹⁴⁶ Az igazgatóság részéről készített jelentések szerint a háborús károk a következők:

Aquincumi Múzeum¹⁴⁷

épületkár	51 000 aP	(40%)
berendezés	17 200 aP	(90%)
bútorok	2 000 aP	(10%)
gyűjtemény	5 124 aP	(25%)
könyvek	5 db	

Régészeti és Ásatási Intézet¹⁴⁸

épületkár (a Fővárosi Képtár épülete)

helyiségek száma	1943: 18	1944: 5	1946: 18
		(a többi – rendbe hozva – használhatatlan)	
bútorok, felszerelési tárgyak		10 173,24 aP	(60%)
gyűjtemény		1 200,00 aP	(5%)
könyvek		593,01 aP	(4%)

Középkori Múzeum (Halászbástya)¹⁴⁹

épületkár	40 000 aP		
helyiségek száma	1943: 23	1944: 15	1946: 19
bútorok, felszerelési tárgyak		1 698,19 aP	(20%)
gyűjtemény		2 000,00 aP	(12%)
könyvek		1 200,00 aP	(4%)

Történelmi Múzeum (Kiscell)¹⁵⁰

épületkár			
helyiségek száma	1943: 45	1944: 5	1946: 20
	(a többi – rendbe hozva – használhatatlan)		
bútorok, felszerelési tárgyak		30 573,000 P	(33,12 %)
gyűjtemény	1 867 műtárgy	133,701 P	(10,00 %)
könyv		3 727,000 P	(0,30 %)
Schmidt-gyűjteményből 22 db tárgy		42 430,000 P	

Fővárosi Képtár

A képtárat főleg a háború előtt – hivatalok, szállodák stb. díszítésére – letétbe kiadott festmények elpusztulása miatt érte veszteség.¹⁵¹ 1948-ban, Jeszenszky Sándor összeállításában, ennek figyelembevételével szerepel a képtárnál 1985 db műtárgy.¹⁵²

A múzeumi szervezet alkalmazottainak egy része a munkahelyén vészelt át az ostromot, s annak végétével azonnal megkezdték a helyreállítást. Másik része az ostrom után hamarosan jelentkezett az elérhető részlegnél, s ott kaptak beosztást. Az ostrom alatt és után a múzeum védelmében, a romeltakarításban és egyéb tevékenységben kitűnt dolgozókat Nagy Lajos jutalomra terjesztette fel. Vas Zoltán polgármester 27 000 pengő jutalmat rendelt el számukra.¹⁵³

Az alkalmazottak egészségi állapota, a közellátási nehézségek miatt Nagy Lajos már februárban – a tanács ebédeltetési akciója keretében – étkeztetést kért a Központi Igazgatóság és a Régészeti és Ásatási Intézet, valamint a Fővárosi Képtár 26 dolgozója számára. Kérésének indoklása érzékelteti az akkori állapotokat: „odaadó munkásságot fejtenek ki, hogy e nagy területen a romokat eltakarítsák, a környező járdát és utcácskát kitakarítsák, a termeket a befolyó hólétől való beázástól megmentsék, a padlásról az omladékot eltávolítsák stb. Ezt az erős testi munkát igénylő tevékenységet a pincelakásban leromlott szervezetek csak valamelyes táplálkozás mellett képesek elvégezni, ami legtöbbjüknek ellátatlanságuk miatt nincs biztosítva.”¹⁵⁴ Március 28-án, a Schoen Arnoldhoz küldött levelében írta: „Az ellátásunk gyenge. Jegyre kapunk naponta egy kis tányér levest egy darab kenyérral. A többi magunknak kell megszerezni feketén. Fő táplálék a burgonya ... Egy-két munkás vidékre utazott ennivalóért ...”¹⁵⁵ Az augusztusi jelentésben olvassuk: „1 tisztviselőt és esetenként a munkásokat az összes múzeumok élelem-szerzési ügyei kötik le”.¹⁵⁶ Májusban a Közellátási Kormánybiztossághoz küldött levelében a 60 fő alkalmazott és 172 családtag számára húskonzervek, júniusban élelmiszer-pótagadagok kiutalását kérte.¹⁵⁷ A polgármestert pedig kérte, hogy a Városházán működő étkeztetésben részesítse a múzeum dolgozóit.¹⁵⁸ Munkabérfizetés ügyében Nagy Lajos már márciusban a tanácshoz fordult. A helyzet érzékeltetésére közölte, hogy pl. a Kiscelli Múzeum dolgozói, akik „rendkívül nehéz viszonyok között úgyszólván pénz és élelem híján teljesítik szolgálatukat”, decemberben kaptak utójára fizetést.¹⁵⁹ A polgármester válaszában megígérte, hogy július 15-ig a tanács minden tartozását kifizeti alkalmazottainak, addig pedig 1000 pengő előleget kap az, aki januártól márciusig legalább 40 napot dolgozott.¹⁶⁰ Ugyanakkor május folyamán a polgármesternek jelenteni kellett a fölösleges dolgozókat, akiket más munkahelyre oszthatnak be. Nagy Lajos közölte, hogy 1 kezelő kivételével a teljes állományra szükség van.¹⁶¹

Nagy Lajos az 1945. június 8-án, a múzeum helyzetéről polgármesteri rendeletre benyújtott jelentésében 1 fő tudományos tisztviselő (nyilvánvalóan Garády Sándor pótlására), a Központi Igazgatóságra 1 számvevősegi tisztviselő, 1 altiszt, a Régészeti és Ásatási Intézethez 1 számtiszt és idegen nyelveket ismerő gépirónó, a Középkori Múzeumhoz 1 fő alkalmazott felvételét kérte. Ugyancsak szükségesnek látta – a már régebben felvetett tervének megfelelően – egy központi konzerválóműhely felállítását.¹⁶² Válaszul, a háborúban eltűnt alkalmazottak pótlására, mindössze 2 hivatalnokot kapott a múzeum.¹⁶³ Nagy Lajos a létszámot azért akarta gyarapítani, mert a muzeológiai feladatok az épületbontások következtében szinte kétszeresen megnövekedtek.¹⁶⁴ Az élet megindulását jelzi, hogy a háború előtti évekhez hasonlóan, a tanács által – a hozzá tartozó intézmények, hivatalok számára – szervezett díjmentes, de mukaidőn túl tartott nyelvtanfolyamok ismét megkezdődtek, amelyekre a múzeum dolgozói közül is sokan jelentkeztek (a nyelvek között az orosz is szerepelt). Ugyancsak jelentkezni lehetett külföldi ösztöndíjakra is.¹⁶⁵

1945 nyarán, rendelet értelmében, a Fővárosi Múzeum alkalmazottainak is meg kellett jelenniük a Városházán az igazolóbizottság előtt, amely azt vizsgálta, hogy a közalkalmazottak magatartása az előző években sértette-e a magyar nép érdekeit (tagja volt-e fasiszta pártnak, ilyet támogatót-e, működését helyeselte-e, a háborúba belépés vagy részvétel mellett fejtett-e ki propagandát stb.). A múzeum dolgozói közül 1 „kezelő” beosztásban lévő alkalmazottat bocsátottak el ilyen vétségek miatt.¹⁶⁶

A belső helyreállítási és gyűjteményrendezési, revíziós munkák mellett nagy feladatot jelentett a romos épületek bontása, romeltakarítás során előkerülő emlékek mentése. Nagy Lajos így írt erről: „Nagy feladatot ró a múzeumra az elpusztult régi városrészekben folytatandó állandó régészeti kutatás. A házak pusztulása következtében most alkalom nyílik a falak és átépítések szakszerű vizsgálatára. Az eddigi kutatások különösen a vár területén kiváló eredményeket hoztak.” A tanács a vár középkori maradványai-

nak figyelésére, őrzésére felhívta az I. kerületi előljárást, a háztulajdonosokat, lakókat, a romeltakarítást végzőket. A bontási engedélyeket tájékoztatás céljából megkapta a múzeum, a korábbi gyakorlatnak megfelelően.¹⁶⁷

A terepmunkák mellett már a nyár folyamán hozzákezdtek a főváros múltját bemutató kiállítás előkészítéséhez. Megkezdték a tudományos feldolgozómunkát is, elindították a Budapest Régiségei XIV. kötetének kiadását, amely 1946 tavaszán jelent meg. Ugyancsak dolgoztak a Középkori Kőemléktár kiállításának mielőbbi megnyitására is.¹⁶⁸ Az újkori részleg feladata volt a romos fővárost megőrkítő rajzok, festmények gyűjtése, vásárlása, amit a tanács is szorgalmazott. A polgármester már márciusban megbízásokat adott ilyen témájú alkotások elkészítésére.¹⁶⁹ A múzeum fényképek vásárlásával, illetve készíttetésével egészítette ki ezt a gyűjteményét.¹⁷⁰ A Történeti Múzeum fontos feladata volt az eltűnt tárgyak visszaszerzése is. Ennek érdekében figyelemmel kísérték az árveréseket,¹⁷¹ ugyanakkor voltak magánkereskedők, akik visszajuttatták a múzeumba az általuk megvásárolt régiségeket.¹⁷² A képtár gyűjteménye már ez évben gyarapodott (pl. július 1–19. között 44 db alkotással), elsősorban – a képzőművészeti élet újjáéledését elősegítő – tanácsú vásárlások révén.¹⁷³ Az 1945. január 18. és február 28. között eltűnt 74 képpel kapcsolatban Vas Zoltán polgármester adott ki felhívást.¹⁷⁴ A festményekről készült fényképeket a múzeum átadta az Árverési Csarnoknak, a nevesebb műkereskedőknek, és eljuttatta mindazon helyekre, ahol megkísérelhették eladni azokat. A sajtóból tudjuk, hogy a 10 legértékesebb alkotás képét „Ki tud róla?” felirattal ellátott táblán színházak és mozik előcsarnokában helyezték el, remélve a közönség segítségét.¹⁷⁵ Mindezen feladatok mellett a képtár is készült kiállításokra. A júliusi jelentésből tudjuk, hogy Némethy Károly tanácsnok a képtár gyűjteményeit felajánlotta a munkások Kassák Lajos által szorgalmazott képzőművészeti nevelése, gyárakban rendezendő vándorkiállítás céljára. A múzeum 50 képével nyílt meg 1945 júliusában a csepeli Weiss Manfréd gyárban a főváros első „munkáskiállítása”.¹⁷⁶ A Károlyi-palota helyreállított termeiben pedig szeptember 1-jén nyitotta meg a képtár az utolsó 50 év képzőművészeti alkotásaiból rendezett kiállítását Képzőművészetünk újítói Nagybányától napjainkig címmel. Ezzel a kiállítással a főváros múzeumai közül a Székesfővárosi Történeti Múzeum nyitotta meg elsőként kapuját a háború után a nagyközönség előtt.¹⁷⁷ Genthon István így értékelte: „Ha nem is régi terjedelmében áll a szépre vágyakozó közönség rendelkezésére – ehhez még termeinek további sorát kell megjavítani –, de jelentkezik, megmutatja, hogy él, gyarapszik, falai közé invitálja azokat, akik nemrég még elérhetetlen álomnak tartották a múzeumokban való, szemet-lelket üdítő vizsgálódásokat.”¹⁷⁸ Dercsenyi Dezső szerint „a Fővárosi Képtár első kiállítása a romok között utat tört a művészetnek ...”¹⁷⁹

Az igazgatói jelentések tanúsága szerint 1945 második felére a múzeum működése megfelelően alakult, szinte a háború előttihez hasonló szintet mutatta. Ezt jelzi, hogy már könyvvásárlásra, sőt kötetésre is volt lehetőség,¹⁸⁰ továbbá az is, hogy június 23-án a Károlyi-palota kertjében megkezdték – a háború előtt közkedvelté vált – szabadtéri hangversenyeket.¹⁸¹ Az augusztusban kiadott polgármesteri rendelet szerint havonta kellett munkatervet és beszámoló jelentést készíteni, mint régebben. (A határidő be nem tartásáért 1000 Ft pénzbírság volt a büntetés.)¹⁸²

A múzeumi szervezet életében 1945 legjelentősebb eseménye, hogy Vas Zoltán polgármester augusztus 31-én a 223.129/1945 – XI. sz. határozatában a régi budai városháza, az I. kerületi előljárást Szentháromság utca 2. sz. alatti épületét kijelölte a Halászbástyán levő Középkori Múzeum elhelyezésére. Igazgatójának tervezetet kellett készítenie a beköltözésre, de a használható helyiséget azonnal igénybe is vehették. A polgármester elrendelte a helyreállítás megkezdését.¹⁸³ Az épület múzeumi célra történő átengedése egyébként már régebben felmerült. A főváros Múzeumi Bizottsága 1920. december 18-i ülésén felvetette az épület átengedését a túlszűfolt városligeti részleg számára, míg ennek helyét a Fővárosi Képtárnak szánta.¹⁸⁴ Később, 1931-ben Lechner Jenő terjesztette javaslatát a polgármester elé a Fővárosi Múzeum végleges elhelyezésére, „a főváros ezeréves múltját méltóan reprezentáló keretben”, a Várban, az előljárási épületbe, amely „arra kínálkozik, hogy régészeti emlékek elhelyezésére használtsák fel.”¹⁸⁵

A polgármesteri határozatot megelőzően a köemléktár igazgatója, Gerevich László javaslatot terjesztett be a polgármesterhez (bizonyára az ő kérésére) az épület műemléki helyreállításáról és hasznosításáról. Az épületbe a Középkori Múzeum elhelyezését javasolta.¹⁸⁶ Már szeptemberben megindult a helyreállítás, októberben elkészült a terv a múzeum elhelyezésére, s megkezdődött a költözés is.¹⁸⁷

1946-ban folytatódott a Szentháromság utcai épület helyreállítása, részben saját erővel. Közben felvetődött egy – az őskortól a középkorig terjedő – kiállítás rendezése. Ezt azonban csak úgy tudták volna megoldani, ha az irodákat és a segédgyűjteményeket egy másik épületben helyezik el.¹⁸⁸ Erre viszont nem volt lehetőség.

Lassan haladt a kiscelli kastély tetőzetének javítása, a sérült falak helyreállítása. Ezt kihasználva, a falakon tátongó nyílásokon át gyakran betörték, sőt falbontási kísérlet is volt.¹⁸⁹ Az ősz folyamán felszámolták és elszállították a háborús időkre emlékeztető légófelszereléseket.¹⁹⁰

1946-ban megindult a tervszerűbb ásatási tevékenység. Márciusban a polgármester elrendelte az aquincumi polgárváros területéből lőtérv céljára elvett rész visszaadását, és utasította az igazgatót, hogy végezzenek ott próbaásatásokat, mielőtt a tanács a terület végleges felhasználásáról dönt.¹⁹¹ Így indult meg a kutatás a római polgárváros területén. Ásatást végeztek a Gellérthegyen, a XI., Andor utcai őskori lelőhelyen, és megkezdték a királyi palota feltárását is.¹⁹² A tervek között szerepeltek az óbudai, a vízvárosi kutatások, valamint több műemlék helyszínén az ott előkerült emlékek bemutatása (a Belvárosi-templomban, a margitszigeti romok között, nyéki kastély romjainál, a vári domonkos templom tornyában). Foglalkoztak egy kultúrtörténeti gyűjtemény felállításának gondolatával is egy vári polgárházban.¹⁹³ A múzeum többi gyűjteménye is gyarapodott, kivéve a könyvtárakat. Ugyanis ezek állománya a „fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus” könyvek kötelező beszolgáltatása miatt csökkent. Hiába kért Nagy Lajos e rendelet alól felmentést, hivatkozva a szakkönyvtári jellegre, nem kapta meg az intézmény.¹⁹⁴

Az épületek helyreállítása tovább folyt. Ennek köszönhetően nyílt meg a Károlyi-palotában, a Fővárosi Képtár közreműködésével a Virág a művészetben című kiállítás, amely a fővárosi kertészet újjáépítési terveit mutatta be, a képtár idevonatkozó képzőművészeti anyagával kiegészítve.¹⁹⁵ Ugyancsak itt rendezték meg a június 1-jén megnyílt Budapest múltja című kiállítást, amely az év kiemelkedő eseménye volt. Ezen a múzeumi szervezet együttesen mutatta be – 16 teremben – a főváros történetét az őskortól az 1800-as évekig. Azért a Károlyi-palotát választották a tárlat helyül, mert a múzeum épületei közül ezt lehetett a leghamarabb alkalmassá tenni egy nagy kiállítás megrendezésére, s a közös bemutatkozásra a többi épület elhúzódó helyreállítása miatt gondoltak. A kiállítás négy részre tagolódott, a rendező osztály szerint: Budapest őskora (Régészeti és Ásatási Intézet), Római kori elődeink mindennapi élete (Aquincumi Múzeum), Budapest középkori emlékei (Középkori Múzeum), Buda–Óbuda–Pest 1800 előtt (Történeti Múzeum). Az őskori és a népvándorlás kori gyűjteményt most mutatták be először a nagyközönségnek. A kiállítás megrendezésével igen nehéz feladatot vállalt magára a múzeum, mivel a helyiségeken túl a tárlókat és egyéb eszközöket használhatóvá kellett tenni, a pincéből felhozott anyagokat restaurálni, s mindezt – a szűkös pénzügyi helyzet miatt – a rendezéssel együtt nagyrészt önerőből valósították meg. Maga a múzeumi vezetés így értékelte a teljesítményt: „Így összefoglalva, egységesen láthatta bárki, hogy a múzeumok kiveszik részüket az újjáépítésből, s az anyagi eszközök engedte keretek között annyit nyújtanak, amennyit csak lehet.” A rendezők célja: „mindenki számára közérthető módon rekonstruálni a főváros területén előttünk élt társadalmak történetét”. Ezért a bemutatott tárgyakat, eseményeket képekkel, rajzokkal, rekonstrukciókkal tették szemléletessé. Az iratok tanúsága szerint az új kor szellemének megfelelő „új elgondolású, népi” kiállítást rendeztek. Az 1800 utáni időszakot később tervezték bemutatni. A kiállítást Bechtler Péter helyettes polgármester nyitotta meg, s a neves vendégeket és a nagyközönséget Nagy Lajos igazgató s a tudományos munkatársak kalauzolták.¹⁹⁶ A sajtó is ismertette és értékelt: „a szétszórót és nehezen hozzáférhető anyag most így együttesen áttekinthető és szemléletes rendezésben élénk tárul”.¹⁹⁷ A kiállítás jelentőségét az is növelte, hogy a háború után ez volt az első régészeti kiállítás a fővárosban.¹⁹⁸ A tárlatnak sok látogatója volt, köztük sok iskolai tanuló és üze-

mi munkáscsoport. Számukra vezetést biztosítottak, amit különösen az iskolákkal kapcsolatosan tartottak fontosnak: „Az iskolák szakszerű vezetése sok időt vett igénybe, de a munka nem lesz eredménytelen, mert a főváros régi múltját bizonyító múzeumi tárgyak megbecsülése bizonyosan növekedni fog, ha az új generáció figyelmét ismételten ezek felé fordítjuk.”¹⁹⁹ Katalógus mellett a tanulók számára rövid ismertetőt is kiadtak.²⁰⁰ A kiállítás szakmai visszhangja igen kedvező, elismerő volt. Dercsényi Dezső így írt róla: „Bár az ostrom fokozott mértékben sújtotta Budapest székesfőváros múzeumait, mégis öröndetes aktivitást mutatnak és ismételten bizonyoságot tesznek munkakedvükről, alkotni tudásukról ... A fővárosi múzeumok az anyagi gondokkal küzdő, az infláció sarkantyújától hajsolt pesti ember elé mentek és a város szívébe, a Károlyi-palotába hozták el anyaguk javát, legértékesebb műtárgyaikat.” A kiállítás „rendkívül gazdag”, s a Fővárosi Képtár közel egy éve rendezett kiállításához „most méltón csatlakozik ... a többi fővárosi múzeumnak ez az impozáns seregszemléje.”²⁰¹

A Budapest múltja című kiállítás november 17-ig volt nyitva. Decemberben, a Fővárosi Képtár rendezésében nyílt meg a Fiatal magyar képzőművészek kiállítása.²⁰² Ugyancsak decemberben került sor a tanács által szervezett Budapest talpra áll című tárlatra, amelynek anyaggyűjtésében és rendezésében a múzeum is részt vett. A kiállítás a főváros újjáépítését mutatta be.²⁰³

A múzeum légkörét, nehéz körülmények között végzett munkáját időnként megzavarták a létszámcökkentést célzó felsőbb utasítások,²⁰⁴ amelyekre jelentéseket kellett készíteni a munkakörökről, az azokat ellátók létszámáról és javaslatokat tenni munkakörök összevonására. A múzeum vezetése úgy foglalt állást, hogy nemcsak hogy munkaköröket nem tudnak összevonni, hanem még további alkalmazottakra van szükség.²⁰⁵

Ezután következett a „megbízhatatlan” értelmiségi alkalmazottak Belistára felvételéről szóló utasítás. Az összetartást, az intézmény érdekeinek figyelembevételét tükrözi a Domján Árpád szobrász-restaurátor elnökségével összeült üzemi bizottság ezzel kapcsolatos állásfoglalása. Ebben kijelentik, hogy a háború után az antidemokratikus elemeket elbocsátották, s most már nincs ilyen alkalmazott. A munkások kedvezően nyilatkoztak a tisztviselők demokratikus magatartásáról. A múzeumban nemcsak a demokráciában, hanem a „reakció idején” is „a munkás és tudós testvéreként dolgoztak együtt”, mert a közös cél, a főváros múltjának kutatása egyformán lelkesítette a tudóst és a munkást. „A reakciós igazgatás, mely a kulturális fejlődést nem tartotta fontosnak, s a fővárosi múzeum demokratikus szellemét nem helyeselte, a tisztviselők létszámát sem gyarapította.” Ezért a fővárosi múzeumnál „oly kevés tisztviselő van, hogy a demokrácia magasabb kultúrigényének kielégítésére talán kevés is, de csökkentésről itt szó sem lehet.”²⁰⁶ Az intézmény vezetése is megállapította a létszámról készített jelentésében: „Mint 1938 óta a múzeumok újabb osztályokkal bővültek, szükséges volna már régen a létszám növelése, mely azóta sem következett be.”²⁰⁷ Az idézett iratok tükrözik az új politikai rendszer kívánalmait is: a múlt elmarasztalását és az új elvárásoknak – legalábbis kifejezésekben való – megfelelést. A fennmaradt iratok szerint a létszámcökkentést sikerült kivédeni, de új alkalmazásokra sem került sor. Nagy Lajos a polgármestertől a Budapest múltja című kiállítás őrzésére őt „hadigondozott rokkant” felvételének engedélyezését kérte, hogy más munkától ne kelljen elvonnia dolgozókat, a válasz szerint azonban a Belistázások befejezéséig tilos új munkaerő alkalmazása.²⁰⁸

Az ősz folyamán a munkabérek kifizetése is gondot okozott, mivel a tanács bérkerete kifogyott. Ezért a dolgozóknak biztosított villamosjegyekkel való takarékoskodás céljából október közepétől ötnapos munkaheteket vezettek be oly módon, hogy öt héten át hat napot kellett dolgozni, s minden hatodik hét kényszerszabadság volt.²⁰⁹

A múzeum életében az 1946-os esztendő is szomorú eseménnyel zárult: elhunyt Nagy Lajos igazgató. Már szeptember elejétől nem tudott bejárni hivatalába, de betegyából is irányította az intézményt. Állapota súlyosbodása miatt a polgármester november 25-én megbízta Kopp Jenőt a központi igazgató helyettesítésével.²¹⁰ Nagy Lajos ugyanakkor értesült arról, hogy egyetemi nyilvános rendes tanári címet adományoztak számára, Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter indoklása szerint „a tudományos szakirodalom művelése és az egyetemi oktatás terén kifejtett érdemei elismeréséül”.²¹¹ Ebből az

alkalomból november 26-án a Fővárosi Tanács múzeumi igazgatói értekezletet hívott össze, amelyen jelen volt a tanácsi XI. ügyosztály részéről Péczely Béla főjegyző, Katona Lajos tanácsjegyző, a múzeumi szervezet részéről Kopp Jenő, Schoen Arnold osztályigazgatók, Gerevich László, Szilágyi János és Bertalan Vilmos megbízott igazgatók. Az értekezletet Péczely Béla tájékoztatta az eseményről, méltatva Nagy Lajos érdemeit: az ő nevéhez fűződik „az aquincumi kutatások új, intenzív megindulása ... a nagyszabású római erődláncot az ő biztos érzéke hozta napvilágra ... az aquincumi polgár mindennapi életét is megfoghatóvá tette ...”, ugyancsak az ő érdeme az aquincumi orgona felfedezése és tudományos megoldása, a bennszülött fazekasság és a főváros őskorának kutatása, az Eskü téri római tábor felfedezése és a Földalatti Múzeum berendezése, a Régészeti és Ásatási Intézet létrehozása. Az értekezlet elhatározta, hogy „jókívánságait ... jegyzőkönyvébe foglalja és ennek a ... kivonatát ... küldöttség által adja át, megbízva a küldöttséget, hogy összes munkatársuk legbensőbb ragaszkodását és igaz jókívánságait tolmácsolja.”²¹² Nagy Lajos december 10-én hunyt el 49 éves korában. A Kerepesi úti temetőben, a főváros által adományozott díszsírhelyen, december 14-én temették el.

Halálával nagy veszteség érte a Fővárosi Múzeumot és a magyar régészetet. A sajtóban is méltatták érdemeit, vezetői tevékenységéről megállapítva: „annyi bizonyos, hogy a főváros jelenlegi múzeumi státusában nincs senki, aki ezt a feladatkört maradéktalanul el tudná látni.”²¹³ Nagy Lajost még utolsó napjaiban is újabb tanulmány megírása foglalkoztatta.²¹⁴ Tervei között szerepelt a Budapest története megjelent kötetének – amelyekben aquincumi kutatásait összegezte – folytatása is. Tudományos munkáját a főváros már korábban is elismerte: 1935-ben neki ítélte a Ferenc József koronázási jubileumi alapítvány tudományos díját. 25 éves régészeti munkásságáért pedig az Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1946-ban Rómer Flóris Emlékéremmel tüntette ki. A társulat 1947. június 28-án tartott közgyűlésén Oroszlán Zoltán főtitkár emékezett Nagy Lajosra és méltatta érdemeit.²¹⁵ A főváros múzeuma részéről Szilágyi János írt megemlékezést a Budapest Régiségei és a Századok hasábjain. Úgy jellemzi Nagy Lajost, hogy „egyesítette magában a latin epigráfus, a nagy emlékezetű tárgyi régész és a műtörténész tehetségeit. A római provinciális (pannóniai) művelődésnek, szépművészetnek és az ókori mindennapi életnek nem volt nálánál jobb ismerője. Kutatásaival elsősorban a magyar főváros múltjáról való ismereteinket gyarapította.”²¹⁶ Közvetlen, fiatal munkatársa, Nagy Tibor az *Antiquitas Hungarica* oldalain írt nekrológot róla.²¹⁷ Irodalmi munkásságát tanítványa, Bónis Éva állította össze²¹⁸, aki születésének 80. évfordulóján is nagy tisztelettel emlékezett meg róla,²¹⁹ miként a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat ülésén emlékezett rá.²²⁰

Nagy Lajosról mint emberről is nagy tisztelettel emlékeztek meg pályatársai, munkatársai és tanítványai: „A szó igaz értelmében ember volt ... Tisztviselőit szerette, minden munkájukban támogatta ... Mindegyiket munkája után becsülte meg ... De tisztviselő társai is szerették őt ...”²²¹ „Az archeológia alázatos, tiszta szívű művelője, aki akkor volt boldog, ha tudása kincseit szórhatta, átadhatta másnak. Nem ismerte az önzést, a féltékenységet ... mint hivatali feljebbvaló közszeretnek örvendett, minden ügyben embersége vezette, s a háború utolsó hónapjainak nehéz viszonyai között bátran vállalt kockázatot, ha ezzel kollégáin segíthetett.”²²²

Nagy Lajos tervezte a főváros múzeumának további fejlesztését: az őskori és a népvándorlás kori gyűjteményt önálló osztályokká akarta kiépíteni, korszerű restaurátor-műhelyt és fotolaboratóriumot akart felállítani, fejleszteni kívánta a szakkönyvtárat, évente megjelentetni a Budapest Régiségeit, tervezett újabb kiadványokat stb. Tervezte az általa megszervezett szentendrei múzeum további segítségét is.²²³ Munkásságáért halálából Szentendre városa 1958. október 25-én utcát nevezett el róla. A főváros emlékkönyv megjelentetésével is ki akarta fejezni elismerését az elhunyt tudós iránt. A polgármester Alföldi András egyetemi tanárt bízta meg a szerkesztéssel,²²⁴ az emlékkönyv azonban sajnos nem készült el. 1962-ben bronzplakettet készítettettek az emlékére.²²⁵ 1964-ben az Aquincumi Múzeum oszlopcsarnokában elhelyezték Nagy Lajos emléktábláját, amely Pátzay Pál alkotása. A felavatóbeszédet Oroszlán Zoltán, a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat elnöke tartotta.²²⁶

Nagy Lajos halála után fia, Nagy Tibor levélben értesítette a múzeum vezetését, hogy édesapja vég-

akarata szerint jegyzeteit, kéziratait, könyveit Alföldi András egyetemi tanárra bízta.²²⁷ A Régészeti és Ásatási Intézet 1947. januári munkatervében már szerepelt Nagy Lajos tudományos hagyatékának rendezése, amelynek elvégzésére februárban a polgármesteri határozat Bónis Évát jelölte ki.²²⁸ Bónis Éva a megbízás szerint rendezte az anyagot és nyilvántartást készített róla. Ez a szakmai hagyaték 1977-ben került a régészeti osztályról az akkor megalakult adattárba.²²⁹ Életpályájának személyes jellegű dokumentumait fia, Nagy Tibor egyetemi tanár ajándékozta 1984-ben intézményünknek. Ezt az anyagot is az adattár őrzi.²³⁰ Az ajándékhoz tartozik Nagy Lajos mellszobra, amelyet Domján Sándor szobrász készített 1944-ben. Az Aquincumi Múzeumban került elhelyezésre.²³¹

Nagy Lajos halálával ismét lezárult egy korszak a főváros múzeumának történetében.

A MÚZEUMI SZERVEZET MŰKÖDÉSÉNEK FŐBB ADATAI

1.

Gyűjtemények²³²

Év	Óskor Római kor Népvándorláskor (db)	középkor (db)	újkor (tétel)	képzőművészet (Fővárosi Képtár) (db)
1939				
1940				5484
1941			19 476	6117
1942			22 575	6626
1943		15 230	23 940	7179
1944		14 960	26 173	7454
1945	35 000			
1946		15 923	27 263	

2.

A kiállításlátogatók száma

Év	Aquincum	Középkori Kőemléktár	Városliget Kiscelli Múzeum	Fővárosi Képtár
1939	42 021	10 303	zárva	
1940	27 711	8 079	zárva	16 953
1941	27 060	9 372	zárva	9053
1942	32 015	8 537	zárva	7696
1943	13 611	2 365	zárva	9530
1944	612	zárva	zárva	9571
1945	zárva	zárva	zárva	
1946	3600	zárva	zárva	7479

3.

Kiállítások

A Fővárosi Képtár kiállításai

Év	A kiállítás címe
1939.	BSE Fotókiállítás (helye: Pesti Vigadó)
1939. évi Ferenc József-díj szobrászati kiállítása
1937–38. évi új szerzemények I. történeti anyag (helye: Nemzeti Szalon)
1937–38. évi új szerzemények II. kortárs művészet (helye: Nemzeti Szalon)
1940.	Városház tervpályázatának díjnyertes művei
Kiállítás egy év történeti gyűjtéséből
1940. évi Ferenc József festészeti díj kiállítása
Munkácsy Mihály: Krisztus Pilátus előtt
Budapestet ábrázoló művészi fa- és linómetszet-pályázat kiállítása
Csánki Dénes budapesti akvarellgyűjteménye
1941.	1939–40. évi új szerzemények kiállítása
BSE fotókiállítás
Budapestet ábrázoló művészi festmények pályázatának tárlata
Ferenc József-díj pályaműveinek kiállítása
Állatkerti plakátpályázat kiállítása
Szervita téri Mária-szobor pályázatának kiállítása
Tűzoltó Emlékmű pályázatának kiállítása
A mátrai erőmű lakótelepének tervpályázata (vendégtárlat)
Horthy-bástya tervpályázata (vendégkiállítás)
1942.	Ferenc József festészeti díj pályaműveinek kiállítása
Boldog Margit legendáját megörökítő grafikai, illetve vízfestménypályázat kiállítása
Anyá- és csecsemővédelmi plakátpályázat tárlata
1943.	1941–42. évi új szerzemények kiállítása
A magyar grafika 150 éve
Ferenc József-díj szobrászati pályaműveinek kiállítása
1944.	A Fővárosi Képtár 10 éves fennállásának jubileumi tárlata
Szt. Margit-szobor pályázati kiállítása
Ferenc József koronázási jubileumi díj tárlata
1945.	Képzőművészetünk újtói Nagybányától napjainkig
Kéпкиállítás (helye: csepeli Weiss Manfréd gyár)
1946.	Virág a művészetben (a Fővárosi Kertészettel közös kiállítás)
Fiatal magyar képzőművészek tárlata

A múzeum osztályainak együttes kiállításai

1946.	Budapest múltja – az őskortól 1800-ig
Budapest talpra áll |
|-------|--|

4. A dolgozók létszáma

Év	Tudományos dolgozó	Összes dolgozó
1939	7	32
1940	8	
1941	9	
1942	9	
1943	11	58
1944	12	57
1945	12	65
1946	13	75

JEGYZETEK

1. A Fővárosi Múzeum megalapításáról és történetéről 1938-ig. 1.: K. VÉGH, 1988. A további időszakra, az egyes osztályok történetére 1.: SZILÁGYI, 1964; NAGY, 1964; LÓCSY-KUBINYI, 1964; SEENGER, 1964, továbbá: A Budapesti Történeti Múzeum tevékenysége a felszabadulástól napjainkig, Budapest, 1965., GEREVICH, 1955; Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1995. 7–11.
2. BTM A KMi. 1926. márc. 9., 1928. márc. 24., nov. 9., 1929. jan. 8., okt. 29., 1930. nov. 17. Megjegyezzük, hogy a csak dátummal jelzett iratoknak iktatószámuk nincs.
3. HORVÁTH Henrik munkásságát részletesen értékelte: GEREVICH T., 1941.
4. HORVÁTH, 1932., KUZSINSZKY Bálint hagyatéka, BTM A. ltsz.: H. 308–79.
5. SEENGER, 1964. 35.
6. BTM A KMi. 1936.
7. A Régészeti és Ásatási Intézet történetét részletesen l. NAGY, 1964.
8. BTM A KOi. 1939. jan. 21.
9. BTM A KOi. 1939. márc. 6.
10. BTM A KOi. 1939. ápr. 19.
11. BTM A KOi. 1939. febr. 20., 22., márc. 20., júl. 14., 15.
12. BTM A KMi. 176/1939. máj. 15.; BFL: IV.1420.c. 1938. IX. 6., XII. 12., 1939. V. 15.
13. BTM A KMi. 125/1939. máj. 6., 238/1939. jún. 5.
14. BTM A KOi. 241/1939. júl. 10.
15. BTM A KOi. 1939. aug. 21., 22.
16. BTM A KOi. 1939. nov. 20.
17. BTM A KOi. 269/1940. febr. 7., BTM A KMi. 215/1940. máj. 29.
18. BTM A KOi. 1940. júl. 13.
19. BTM A KMi. 256/1940. aug. 12.
20. BTM A KOi. 1940. szept. 19., 20., okt. 22.
21. BTM A KOi. 296/1941. kelt.: 1940. okt. 31., 1940. nov. 19., 21., 1941. jan. 13., 14.
22. HORVÁTH, 1940. 11.
23. BTM A KOi. 1940. nov. 4.
24. BTM A KOi. 1940. jan. 15., 16.
25. BTM A KOi. A székesfővárosi múzeumok jelentései az 1940. év első feléről.
26. A régészeti kutatásokról l. a múzeum jelentéseit: BudRég 13 (1943) 167–254., 337–438. és BTM A KOi. Megemlítjük, hogy az érvényben lévő múzeumi törvény értelmében az összes ásatás a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának felügyelete alá tartozott, ezért az ásatások havi jelentéseit a Fővárosi Tanácson keresztül meg kellett neki küldeni: BTM A KOi. 1939. júl. 14.
27. BTM A KOi. 1940. jan. 16., 1940. júl. 13., 247/1939. szept. 13.; BTM A KMi. 42/1940. kelt.: 1939. dec. 1., 48/1940. jan. 19., 123/1940. márc. 11.
28. BTM A KOi. 1939. jan. 21.
29. BTM A KMi. 124/1939. máj. 5.
30. BTM A KMi. 1940. szept. 12.
31. MM 1985. 103–105., 120–121., 617.
32. BTM A KOi. 1941. febr. 14., 1942. dec. 30., 1943. ápr. 15.

33. BTM A KMi. 240/1938. jún. 15., okt. 14., 1940. júl. 22.
34. BTM A KOi. 220/1939. febr. 10., 1939. máj. 22., 237/1939. jún. 12., 252/1939. okt. 11., 273/1940. febr. 20., 274/1940. febr. 28., 1940. dec. 4.
35. BTM A KOi. 288/1940. júl. 26.
36. BTM A KOi. 1939. márc. 20. A háborúra való készülődés legkorábbi jele egy 1936-os körlevél, amely utasítás a főváros összes épülete pincéinek összeírására légoltalmi szempontból: BFL, VIII.1002/a. ikt. sz. 264.420/1936. XIV., 1936. nov. 13.
37. BTM A KOi. 231/1939. márc. 31., BFL: VIII.1002.a. 3699/1939., 65.851/1939.
38. BTM A KMi. 1939. dec. 28.
39. BTM A KOi. 268/1940. jan. 22.
40. BTM A ROi. 1940. júl. 20., VIRÁGH, 1981. 40.
41. BTM A KOi. 292/1940. júl. 6., szept. 30., okt. 10.
42. BTM A KOi. 319/1941. jan. 15.
43. GEREVICH T., 1941. 279–280.
44. BTM A KOi. 1941. ápr. 25., máj. 6., okt. 21. Horváth Henrik szakmai és személyes irathagyatéka nem került be a múzeumba, mivel megsemmisítették, mielőtt az 1977-ben alakult Adattárnak sikerült kapcsolatba kerülnie a családdal. Erről l.: K. VÉGH, K. 1988.a. 589–590.
45. BTM A KOi. 1941. febr. 14., 21., 22., márc. 16.
46. A Nagy Lajosra vonatkozó adatokat l.: NAGY Lajos hagyatéka, BTM A. ltsz.: H.240-245-79, 426-443-84, 446-84; akadémiai székfoglalójának sajtóvisszhangja: Újság, 1935. jan. 23. 12.; a Régészeti és Ásatási Intézet feladatairól: Nagy Lajos előterjesztése a fővárosi múzeumok státusának rendezésére vonatkozólag, BTM A KOi. 1942. jan. 9. – 261.634/1936.-IV. sz. polgármesteri rendelet. Nagy Lajos munkásságáról l. még: 215–222. és 231. jegyzet.
47. BTM A KOi. 1941. máj. 20., 189/1941. máj. 30., 1941. júl. 5., 1942. jan. 28., 92.336/1941. sz. polgármesteri határozat arról, hogy a középkori emlékművek feltárása és feldolgozása a kömlektár feladata.
48. Nagy Lajos előterjesztése a fővárosi múzeumok státusának rendezésére vonatkozólag, BTM A KOi. 1942. jan. 9., 14/1942. kelt.: 1941. dec. 27.
49. A régészeti kutatásokat részletesen l. BudRég 13 (1943) és 14 (1945) kötetében, továbbá a múzeum havi és féléves jelentéseiben.
50. Pl. a Nagyszombat utcai amfiteátrum, BTM A KOi. 196/1944. márc. 16., a Szt. Miklós-torony, BTM A KOi. 197/1944. márc. 16.
51. BTM A KOi. 1941. aug. 13.
52. SZILÁGYI, 1945. 453.
53. NAGY, 1941.; Némethy Károly megnyitóbeszéde, l.: Nagy Lajos hagyatéka, BTM A. ltsz.: 227–79.
54. Adatok a Budapest Székesfőváros Közigazgatási Évkönyve 1943. évi kötetéből. BTM A KOi. 49/1944. jan. 25.; a kiállítás vezetőjét l.: BTM A. ltsz.: M.16–79.
55. BTM A KOi. 1941. jan. 20., 22.
56. BTM A KOi. 1942. júl. 8.
57. BTM A KOi. 306/1943. okt. 16., 18., 19.
58. BTM A KOi. 49/1944. jan. 25.
59. BTM A KMi. 1941. ápr. 18.
60. BTM A KOi. 1941. nov. 13.
61. BTM A KOi. 1941. okt. 8., nov. 11., dec. 16., BTM A KMi. 603/1943.
62. BTM A KOi. 367/1944. jún. 30.; l. még: 104–105. jegyzet.
63. BTM A KOi. 1941. febr. 4., BTM A ROi. 1941. szept. 30., BTM A KOi. 1943. jan. 11., febr. 16.
64. A középkort magában foglaló köteten GARÁDY Sándor dolgozott (BTM A KOi. 1943. febr. 4.), ez azonban már nem készült el.
65. BTM A KOi. 1941. okt. 27. A könyvtárak történetét Schwarz Katalin dolgozta fel: SCHWARZ, 1991.
66. BTM A KOi. 1941. ápr. 2., júl. 2.
67. BTM A KOi. 1941. máj. 26., BTM A ROi. 1941. aug. 27.
68. BTM A ROi. 1941. okt. 8.
69. BTM A KOi. 1942. márc. 19.
70. BTM A KOi. 1942. szept. 2.
71. BTM A KMi. 385/1942. szept. 14.
72. BTM A KOi. 85/1943. ápr. 16–17.
73. BTM A KOi. 146/1943. jún. 26., 178/1943. júl. 27., 195/1943. júl. 29.
74. BTM A KOi. 159/1943. júl. 13., 168/1943. júl. 16., 181/1943. júl. 28.
75. BTM A KOi. 361/1944. jún. 28.

76. BTM A KOi. 388/1944. júl. 19., 414/1944. júl. 22.
77. BTM A KOi. 1941. júl. 5., 7.
78. BTM A KMi. 112/1941., 153/1941.
79. BTM A KOi. 1941. ápr. 19., 21.
80. BTM A KMi. 165/1941. máj. 16., BTM A KOi. 1941. máj. 23., szept. 5.
81. BTM A ROi. 1941. júl. 28., BTM A KOi. 1941. aug. 19.
82. BTM A KOi. 1941. okt. 7.
83. BTM A KMi. 339/1941. aug. 27.
84. BTM A KOi. 1941. nov. 29.
85. BTM A KMi. 11/1942. jan. 28.
86. BTM A KOi. 1942. szept. 17., okt. 30.
87. BTM A KOi. 1942. okt. 17., 19., 20.
88. BTM A KOi. 216/1942. nov. 19., 246/1942. dec. 12., 26/1943. jan. 18., 19.
89. BTM A ROi. 1942. nov. 18.
90. BTM A KMi. 90/1943. febr. 15., BTM A KOi. 368/1943. nov. 18. Itt említjük meg, hogy ebben az időben a sajtóban ismét foglalkoztak a Székesfővárosi Múzeum „végleges” elhelyezésével: Palóczy Edgár javasolta, hogy az előbb-utóbb lebontásra kerülő Károly-kaszárnya helyén épülő Új Városháza egyik részét a Székesfővárosi Múzeum foglalja el. Távlati megoldásként felvetette a Rózsadombon lévő, a Gül Baba türbét magában rejtő Wagner-palotát. PALÓCZY, 1943. A hatóságok azonban, a háborús helyzetre felkészülés idején, természetesen nem foglalkoztak e gondolattal.
91. BTM A KMi. 178/1943. márc. 16.
92. BTM A KOi. 66/1943. márc. 16., 17., 18.
93. BTM A KOi. 85/1943. ápr. 16., 17.
94. BTM A KOi. 138/1943. jún. 16., 17., 18.
95. BTM A KOi. 339/1943. nov. 9.
96. BARÁTH, 1943.
97. VIRÁGH, 1981. 41.
98. BTM A ROi. 116/1943. ápr. 15.
99. BTM A ROi. 404/1943. okt. 26.
100. BTM A ROi. 1943. jún. 12.
101. BTM A KMi. 456/1943. szept. 17., BTM A KOi. 268/1943. szept. 29.
102. BTM A KOi. 1943. szept. 17.
103. BTM A ROi. 1943. nov. 8., BTM A KMi. 68/1944. febr. 10.
104. BTM A KOi. 109/1944. febr. 16–18.
105. SOMOGYI, 1944.
106. BTM A KOi. 223/1944. ápr. 14.
107. BTM A KOi. 387/1944. júl. 16–18.
108. BTM A KOi. 231/1944. ápr. 16., 18., 283/1944. máj. 18., 295/1944. máj. 23., 343/1944. jún. 16., 17., 19., 351/1944. jún. 18., 379/1944. jún. 17., 387/1944. júl. 16., 17., 18., 398/1944. jún. 22., 406/1944. jún. 31., 1944. aug. 19., BTM A ROi. 1944. máj. 22.
109. SZILÁGYI, 1945. 457–461., BTM A KOi. 539/1944. okt. 18.
110. BTM A KOi. 495/1944. szept. 16., 18–19., 503/1944. szept. 26., 547/1944. okt. 18.
111. BTM A KOi. 540/1944. okt. 12.
112. BTM A KOi. 585/1944. nov. 6.
113. BTM A KMi. 543/1944. nov. 29., 550/1944. nov. 12.
114. BTM A KOi. 243/1944.
115. BTM A KOi. 586/1944. nov. 7.
116. BTM A KOi. 604/1944. nov. 18.
117. BTM A KOi. 613/1944. nov. 22.
118. BTM A KOi. 661/1944. nov. 30. Szálasi 1944. okt. 18-án elrendelte a teljes mozgósítást, nov. 8-án azt, hogy minden 17–60 év közötti férfi jelentkezzen katonai szolgálatra, dec. 10-én pedig elrendelte minden 17–70 éves hadkötelezettségét.
119. BTM A KOi. 664/1944. dec. 18.
120. Erről az 1927. jan. 30-án írt Pro memoria című feljegyzéséből értesülünk. Ebben visszaemlékezik 1918 őszére, az őszirózsás forradalommal kapcsolatos eseményekre, benyomásaira. Az események hatására csatlakozott a szocialistákhoz, s olvasott a szocializmusról, olvasta Marx, Engels és Kautsky munkáit. Belépett az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetségébe. GARÁDY Sándor hagyatéka, BTM A. ltsz.: H.155–79.
121. GARÁDY Sándor hagyatéka, BTM A. ltsz.: H.18–79.
122. BTM A KOi. 1941. máj. 25.

123. BTM A KOi. 1945. júl. 16.
124. BTM A KOi. 49/1945. ápr. 19., 27., 235/1945. júl. 5., 286/1945. júl. 19. GARÁDY Sándor hagyatéka a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában van, ltsz.: H.1-174-79. A hagyatéék részletes ismertetését l.: GYURICZA, 1991. 88–100. A Garády Sándorról írt megemlékezések felsorolását l. uo. 140., 17. jegyzet alatt. A hagyatéék előzetes rövid ismertetését l.: K. VÉGH 1988. a. 588–589. Garády munkásságáról l. még: LÓCSY–KUBINYI, 1964. 24–25.
125. BTM A KOi. 176/1945., 1945. júl. 16.
126. Egy év története. Bp., 1946. 151.
127. L. 125. jegyzet.
128. NAGY Lajos hagyatéka, BTM A. ltsz.: H.226–79. Zakariás G. Sándor tanácsjegyző 1944. végi lépéseivel kapcsolódó dokumentumok: a múzeum központi igazgatójának 1944. dec. 15-i meghatalmazása dr. Molnos Lipót, a párizsi Magyar Intézet igazgatója számára, hogy tárgyalásokat folytasson „a Budapesten akkreditált külföldi hatalmak konzuli képviselőivel a székesfővárosi múzeumok keretébe tartozó intézmények és könyvtárak biztonsága érdekében.”; egy másik irat szerint Zakariás G. Sándor a gyűjtemények megmentése érdekében kifejtett tevékenységéért 1945. jún. 8-án Vas Zoltán polgármester elismerését fejezte ki és 3000 P jutalomban részesítette. (E dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb kori főosztályának iratgyűjteményében található, ltsz.: 4096.)
129. L. 15. jegyzet.
130. BTM A KOi. 65/1945. ápr. 20., 154/1945. máj. 28.
131. Jelentés a Régészeti és Ásatási Intézet munkásságáról (1945–1946). BTM A KOi. 1946. nov.
132. BTM A KMi. 45/1945. márc. 28.
133. BTM A KMi. 220/1945. júl. 25.
134. BTM A KMi. 353/1946. júl. 13.
135. Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma. Magyar Művészet 1948. 3. sz. 146.
136. BTM A KMi. 15/1945. ápr. 7., 23/1945. ápr. 23.
137. BTM A KOi. 1945. ápr. 23., 128–129/1945. jún. 1.
138. BTM A KOi. 29/1945. ápr. 3., 59/1945. ápr. 20., 79/1945., 85/1945. máj. 14., 1945. júl. 16.; NAGY Lajos hagyatéka, BTM A., ltsz.: H.225–79.
139. BTM A KOi. 1945. máj. 17., 27/1945. máj. 30., 132/1945. jún. 1., 177/1945. jún. 2.
140. BTM A KOi. 385/1945. szept. 16., 389/1945. szept. 20., 429/1945. okt. 3. A 223.220/1945./XI. sz. polgármesteri határozat alapján a Petőfi Múzeumot (korábban Petőfi Ház) a főváros kezelésébe vette.
141. BTM A KOi. 94/1946. febr. 5., 117/1946. febr. 7., 38/1947. jan. 12.
142. RADNÓTI Aladár: A Fővárosi Múzeumok profilírozása. BTM A ROi–Aquinumi Múzeum 598/1951.
143. BTM A KMi. 45/1945. márc. 28.
144. BTM A ROi. 1945. dec. 20., BTM A KOi. 1945. okt. 25., 688/1945. dec. 20.
145. BTM A KOi. 1945. júl. 16. A Középkori Múzeum viszontagságairól, Virágh Antal helytállásáról részletesen olvashatunk VIRÁGH Antal visszaemlékezésében.
146. A főváros újjáépítési közművelődési intézményeit. Városi Szemle, 1946. 5. sz. 390.
147. BTM A KOi. 1946. dec. 4.
148. BTM A KOi. 1946. máj. 18., dec. 4.
149. Uo.
150. Uo., továbbá: BTM A KMi. 202/1946., 205/1946., 545/1946., 588/1946. nov. 22., 613/1946. dec. 6. Supka Magdolna későbbi (BTM A KMi. 504/1947. okt. 25.) összeállításában 25 db bútor, 26 db érem és plakett, 41 db metszet szerepel hiányként, tehát összesen 92 db tárgy. Az iratokból nem derül ki, milyen szempont szerint készült a kimutatás.
151. MM 1985. 121.
152. JESZENSZKY, 1948. 101. Uj. a Történeti Múzeum műtárgyvesztése 114 db, de nem tudjuk, milyen szempont alapján. Az 1952-es közgyűjteményi hiányjegyzékben a Fővárosi Képtárnál mindössze 2 db kép és 1 db szobor szerepel, a Történeti Múzeumnál pedig 40 db kép, 14 db szobor, illetve dombormű, 12 db érem, 2 db szőnyeg, 4 db kerámia, 3 kályha, 26 db bútor, tehát összesen 101 db tárgy. JESZENSZKY, 1952.
153. BTM A KOi. 176/1945., 134/1945. jún. 1., 197/1945. jún. 19., 297/1945. ápr. 10., 302/1945. aug. 13.
154. BTM A KOi. 6/1945. febr. 25.
155. BTM A KMi. 45/1945.
156. BTM A KOi. 344/1945. aug. 30.
157. BTM A KOi. 99/1945. máj. 18., 166/1945. jún. 9.
158. BTM A KOi. 169/1945. jún. 13.
159. BTM A KMi. 1/1945. márc. 20., KOi. 1945. júl. 16.
160. BTM A KMi. 155/1945. jún. 20.
161. BTM A KOi. 102/1945. máj. 19.
162. BTM A KOi. 163/1945. jún. 8.

163. BTM A KOi. 1945. júl. 16.
 164. BTM A KOi. 163/1945. jún. 8.
 165. BTM A KOi. 96/1945. máj. 9., 349/1945. aug. 30., 365/1945. szept. 7.
 166. BTM A KOi. 247–248/1945. júl. 4., 264/1945. júl. 10., 589/1945. okt. 13.
 167. BTM A KOi. 549–550/1945. okt. 24., 552/1945. okt. 4. stb. Idézzük a Vár területén folyó romeltakarítással kapcsolatosan Virágh Antal visszaemlékezését: „Kisvasút volt építve a Vár területén, minden utcában, és régi kis mozdonyok hordták le a Vérmező területére a hozzákötött 8-10 kocsit, megrakva törmelékkel ... ami ... feltöltötte a Vérmezőt ... Még régi módon fűtült is a kis mozdony, amikor lefelé ment, vagy visszafelé üresen jött fel a Várba.” VIRÁGH, 1981. 141. A visszaemlékezés részletesen foglalkozik a Várban folyó feltárások megszervezésével, körülményeivel, eredményeivel.
 168. BTM A KOi. 50/1945. ápr. 5., 82/1945. máj. 9., 1945. júl. 16., 308/1945. aug. 14., 314/1945. aug. 18., 344/1945. aug. 30., 1945. okt. 12., 539/1945. nov. 8.
 169. BTM A KMi. 51/1945. márc. 27., 122/1945. jún. 6., 11., 218/1945. júl. 26., BTM A KOi. 259/1945. júl. 16., 18.
 170. BTM A KMi. 279/1945. nov. 17.
 171. BTM A KMi. 60/1945. ápr. 23.
 172. BTM A KMi. 281/1945. júl. 26., 126/1946. máj. 29.
 173. BTM A KMi. 1945. nov. 27. A képtár gyűjteménye 1945. decembertől 1946. novemberig 225 alkotással gyarapodott: Egy év története. Bp., 1946. 151.
 174. BTM A KOi. 107/1945. máj. 11., 259/1945. júl. 16., 18.
 175. „Ki tud róla?” Fényképmásolatok útján keresi legszebb festményeit a Fővárosi Képtár. Világ, 1945. jún. 5.
 176. BTM A KOi. 259/1945. júl.; Egy év története. Bp., 1946. 151.
 177. Egy év története. Bp., 1946. 151.
 178. GENTHON, 1945. 28.
 179. DERCSÉNYI, 1946. 240.
 180. BTM A KOi. 293–294/1945. aug. 9.
 181. BTM A KOi. 259/1945. júl. 16., 18.; Egy év története. Bp., 1946. 151.
 182. BTM A KOi. 1945. aug. 11., 341/1945. aug. 13., 452/1945. okt. 10.; BFL: VIII.1003. sz.; polgármesteri rendelet: 17.952/1945. VIII. 13. és X. 25.
 183. BTM A KOi. 400/1945. aug. 31.
 184. TURCSÁNYI, 1921.
 185. Lechner Jenő professzor tervei a várbeli előljárási palotával. Budai Napló, 1937. okt. 21.
 186. BTM A KOi. 1945. aug. 27.
 187. BTM A KOi. 429/1945. okt. 3., 405/1945. szept. 22., 24., 1945. nov. 17. Mivel az épületben nem tartózkodott állandóan múzeumi alkalmazott, csak egy jogcím nélküli lakó, a rossz közbiztonsági állapotok következtében lopták az ajtókat, ablakokat stb. Gerevich László felterjesztésére a polgármester kiköltöztette a lakót, és engedélyezte a múzeum egy alkalmazottja számára a bentlakást. BTM A KOi. 1945. nov. 10., 689/1945. dec. 20., 21.
 188. BTM A KOi. 133/1946. febr. 18.
 189. BTM A KMi. 115/1946. márc. 5., 282/1946. máj. 27., 325/1946. jún. 22., 631/1946.
 190. BTM A KMi. 481/1946. szept. 3., okt. 2.
 191. BTM A ROi. 1946. márc. 12.; BFL: VIII.1003. sz. jelentés, 1946. ápr. 17.
 192. BTM A ROi. 388/1946. máj. 15., 392/1949. Az ásatásokról bővebben I. SZILÁGYI, 1950.a. és BARANYAINÉ BÓNIS, 1950.a.
 193. BTM A KOi. 133/1946. febr. 18.
 194. BTM A KOi. 299/1946. ápr. 15., 328/1946. ápr. 23., 366/1946. ápr. 15., BTM A KMi. 223/1946. ápr. 23.
 195. A főváros újjáépítési közművelődési intézményeit. Városi Szemle, 1946. 5. sz. 390.
 196. BTM A KOi. 180/1946. márc. 6., 435/1946. máj. 31., 503/1946. jún. 20., 21.; PATEK, 1950. 417–418., 422.
 197. RABINOVSKY, 1946. 561–562.
 198. GEREVICH, 1955. 47.
 199. BTM A KMi. 512/1946. okt. 12., BTM A KOi. 848/1946. nov. 19., 20., 1946. dec. 20., 37/1947. jan. 9.
 200. Budapest múltja az őskori telepektől a világvárosig. Vezető. Bp., 1946.; Budapest múltja 1800-ig. Budapest Székesfőváros Iskolai Tanulmányi Kirándulásai. Szerk.: Dr. DOMBI József. Bp., é. n. BTM A., ltsz.: M.20–79.
 201. DERCSÉNYI, 1946. 239–240.
 202. BTM A., ltsz.: M.18–79.; Ismertetését I.: B. TURCHÁNYI, 1947.
 203. BTM A., ltsz.: M.19–79.; VAS-ZOLTÁN, 1947. 112–113.; L. S., 1947. 114–115.; Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma. Magyar Művészet, 1948. 3. sz. 146.; PATEK, 1950. 422–423.
 204. A rendelet szerint az 1937–38-as állapothoz képest 10%-kal kell csökkenteni az állami és közigazgatási tisztviselők létszámát.
 205. BTM A KOi. 143/1946. febr. 16., 144/1946. febr. 21.

206. BTM A KOi. 322/1946., BTM A KMi. 225/1946.
 207. BTM A KOi. 455/1946. jún. 6.
 208. BTM A KOi. 535/1946. júl. 3.
 209. BTM A KMi. 511/1916. okt. 14.
 210. BTM A KMi. 885/1946. nov. 25.
 211. NAGY Lajos hagyatéka, BTM A., ltsz.: H.444-445-84.
 212. BTM A KOi. 869/1946. nov. 26.
 213. Szabadság, 1946. dec. 13.
 214. BTM A KOi. 37/1947. jan. 9.
 215. OROSZLÁN, 1946-48.
 216. SZILÁGYI, 1945-46. 308.; SZILÁGYI, 1950.b.
 217. NAGY, 1947.
 218. BARANYAINÉ BÓNIS, 1950.b.
 219. B. BÓNIS, 1978.
 220. NAGY Lajos hagyatéka, BTM A., ltsz.: H.448-84.
 221. OROSZLÁN, 1946-48. 434. Mint embert és mint a régész-tudóst kiemelve, egyháztörténeti munkáit méltatta: ESZE, 1945.
 222. B. BÓNIS, 1978.
 223. BTM A KOi. 136/1946. febr. 18., 385/1946. máj. 13., 699/1946. szept. 20., 37/1947. jan. 9.
 224. BTM A KOi. 462/1947. aug. 21.
 225. BTM A Ki. 1076/1962. okt. 18.
 226. NAGY Lajos hagyatéka, BTM A., ltsz.: H.449-84; BTM A Ki. 507/1963. máj. 9., 77/1964.
 227. BTM A KOi. 902/1946. dc. 16.
 228. BTM A KOi. 921/1946. dec. 20., 1947. febr. 6.
 229. NAGY Lajos hagyatéka, BTM A., ltsz.: H.175-252-79.
 230. NAGY Lajos hagyatéka, BTM A., ltsz.: H.426-450-84.
 231. NAGY Lajos hagyatékának részletes ismertetését I. SZABÓ, 1991. Előzetes rövid ismertetését I. K. VÉGH, 1988.a. 587-588.
 232. Az 1-4. sz. összeállítás a Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyvében, az iratanyagokban és a szakirodalomban található adatok alapján készült. Az üresen hagyott évszámokhoz nem találtunk anyagot. A kimutatásokat 1939-től készítettük el, mivel a megelőző időszakokra vonatkozó adatok a korábbi kiadványunkban már szerepelnek (K. VÉGH, 1988.b. 75-83.). A dolgozói létszám összetételének megbízható további részletes elemzése a rendelkezésre álló adatok hiányossága és ellentmondásossága miatt nem lehetséges. A felsorolt kiállítások megmaradt dokumentumai nagyrészt a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárának intézménytörténeti gyűjteményeiben találhatóak, s ugyanitt rendelkezésre állnak a máshol őrzött anyagok adatai is.

RÖVIDÍTÉSEK

Anth H=Antiquitas Hungarica

ArchÉrt=Archaeológiai Értesítő

BARANYAINÉ BÓNIS, 1950a=BARANYAINÉ BÓNIS Éva: Jelentés a Fővárosi Régészeti Intézet 1946-47. évi gellérthegyi ásataásairól. BudRég 15 (1950) 333-355.

BARANYAINÉ BÓNIS, 1950b=BARANYAINÉ BÓNIS Éva: Nagy Lajos irodalmi munkássága. BudRég 15 (1950) 592-595.

BARÁTH, 1943=BARÁTH Ferenc. Múzeum a föld alatt. Híd, 1943. szept. 1.

B. BÓNIS, 1978=B. BÓNIS Éva: Megemlékezés Nagy Lajosról. ArchÉrt 105 (1978) 106-107.

BFL=Budapest Főváros Levéltára

BudRég=Budapest Régiségei

BTM A.=Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattára

BTM A Ki.=Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárának archív igazgatási iratgyűjteménye: központi igazgatási iratanyag

BTM A KOi.=Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárának archív igazgatási iratgyűjteménye: középkori osztály iratai

BTM A KMi.=Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárának archív igazgatási iratgyűjteménye: Kiscelli Múzeum iratai

BTM A ROi.=Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárának archív igazgatási iratgyűjteménye: régészeti osztály iratai

DERCSÉNYI, 1946=DERCSÉNYI Dezső: A kétezzer éves Budapest emlékei. Budapest, 1946. 6. sz. 239-240.

ESZE, 1945=ESZE Tamás: Nagy Lajos 1897. márc. 15.-1946. dec. 10. Egyháztörténet 3. (1945) 154-155.

GENTHON, 1945=GENTHON István: A Székesfővárosi Képtár megnyitása. Budapest, 1945. 1. sz. 28.

- GEREVICH, 1955=GEREVICH László: A Budapesti Történeti Múzeum fejlődése az 1945–55 években. Magyar múzeumok 1945–1955. Bp., 1955. 46–52.
- GEREVICH T., 1941=GEREVICH Tibor: Horváth Henrik emlékezete (1888–1941). ArchÉrt, 1941. 279–283.
- GYURICZA, 1991=GYURICZA Anna: Garády Sándor hagyatéka és tudományos műveinek bibliográfiája. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Pest-budai Hírmondó 3. Bp., 1991. 88–100.
- HORVÁTH, 1932=HORVÁTH Henrik: A Fővárosi Múzeum köemléktárának leírólajstroma. Bp., 1932.
- HORVÁTH, 1940=HORVÁTH Henrik: Egy történeti múzeum életrajza. Iparművészet, 1940. 1. sz. október 9–12.
- JESZENSZKY, 1948=JESZENSZKY Sándor: Háborús műkincsvesztésünk. Magyar Művészet, 1948. 2. sz. 101–102.
- JESZENSZKY, 1952=JESZENSZKY Sándor: Egyéb köztulajdonból elveszett műtárgyak jegyzéke. (Háborús műtárgyvesztés-jegyzékek V. füzet) Bp., 1952.
- L. S., 1947=L. S.: Felszabadítási emlékkiállítás. Budapest, 1947. 3. sz. 114–115.
- LÓCSY-KUBINYI, 1964=LÓCSY Erzsébet-KUBINYI András: A középkori osztály – Vármúzeum története. TBM XVI. (1964) 22–30.
Itsz.=Ieltári szám
- MM 1985=Magyar Művészet 1919–1945. I. köt. Szerk.: KONTHA Sándor. Bp., 1985.
- NAGY, 1941=NAGY Tibor: Az Eskü téri föld alatti múzeum. Szépművészet, 1941. 1. sz. jan. 18.
- NAGY, 1947=NAGY Tibor: Nagy Lajos (1897–1946). Ant H 1947. 105–106.
- NAGY, 1964=NAGY Tibor: Az Asatási és Régészeti Intézet. TBM XVI. (1964) 19–21.
- OROSZLÁN, 1946–48=OROSZLÁN Zoltán: Emlékezés dr. Nagy Lajosra. ArchÉrt, 1946–48. 430–438.
- PALÓCZY, 1943=PALÓCZY Edgár: UTAZÁS tíz takarékpersely körül. Országjárás, 1943. febr. 26.
- PATEK, 1950=PATEK Erzsébet: A Fővárosi Múzeumok kiállításai 1946–1948. BudRég 15 (1950) 417–426.
- RABINOVSZKY, 1946=RABINOVSZKY Máriusz: Régi Budapest. Magyarok, 1946. 561–562.
- SCHWARZ, 1991=SCHWARZ Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Pest-budai Hírmondó 3. Bp., 1991. 9–76.
- SEENGER, 1964=SEENGER Ervin: Az újkori osztály – Kiscelli Múzeum története. TBM XVI. (1964) 31–41.
- SOMOGYI, 1944=SOMOGYI Vilmos: Kopp Jenő igazgató nyilatkozik a jubiláló Fővárosi Képtár működéséről. Új Főváros, 1944. febr. 5.
- SZABÓ, 1991=SZABÓ Klára: Nagy Lajos hagyatéka és tudományos műveinek bibliográfiája. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Pest-budai Hírmondó 3. Bp., 1991. 117–131.
- SZILÁGYI, 1945=SZILÁGYI János: A Fővárosi Múzeum római kori kutatása és az Aquincumi Múzeum gyarapodása az 1943–1944. években. BudRég 14 (1945) 451–468.
- SZILÁGYI, 1945–46=SZILÁGYI János: Nagy Lajos 1897–1946. Századok, 1945–46. 308.
- SZILÁGYI, 1950a=SZILÁGYI János: Jelentés a Főváros Ókortörténeti (Aquincumi) Múzeum kutatásairól és szerzeményeiről az 1945–1948. évek folyamán. BudRég 15 (1950) 303–331.
- SZILÁGYI, 1950b=SZILÁGYI János: Nagy Lajos 1897–1946. BudRég 15 (1950) 589–591.
- SZILÁGYI, 1964=SZILÁGYI János: Az Aquincumi Múzeum. TBM XVI. (1964) 11–18.
TBM=Tanulmányok Budapest Múltjából
- TURCSÁNYI, 1921=TURCSÁNYI Elek: Fővárosi Múzeum. Nyugat, 1921. jan. 1.
- B. TURCHÁNYI, 1947=B. TURCHÁNYI Erzsébet: Fiatal képzőművészek a Fővárosi Képtárban. Budapest, 1947. 1. sz. 31–32.
- VAS-ZOLTÁN, 1947=VAS-ZOLTÁN Péter: Budapest talpra áll. Budapest, 1947. 3. sz. 112–113.
- K. VÉGH, 1988a=K. VÉGH Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum Adattárának intézménytörténeti gyűjteménye és a közelgő múzeumi évfordulók. TBM XXII. (1988) 583–593.
- K. VÉGH, 1988b=K. VÉGH Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum első fél évszázada 1887–1938. Pest-budai Hírmondó 1. Bp., 1988.
- VIRÁGH, 1981=VIRÁGH Antal: Ahogy én láttam. Visszaemlékezés a Budapesti Történeti Múzeumra 1927–1966-ig. Bp., 1981. Kézirat, 193 oldal. BTM A., Itsz.: M. 223–81.

DIE FUNKTION DES HISTORISCHEN MUSEUMS DER STADT BUDAPEST ZWISCHEN 1935–1946

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Arbeit ist eine Fortsetzung der 1988 erschienenen Studie "Das erste Jahrhunderthälfte des BTM 1887–1938." Die Ereignisse wurden nach 1935 behandelt denn die detaillierte Behandlung der Zeitperiode nach Bálint Kuzsinszky's Rücktritt in die zu seinem Gedenken gewidmete Arbeit paßt.

Der Gründer und erster Direktor des Hauptstädtischen Museums (Fővárosi Múzeum), Bálint Kuzsinszky wurde nach halbjähriger Leitung von Csánki Dénes (der spätere Direktor des Kunsthistorisches Museums) ab 10. Juli 1935 von Henrik Horváth (1888–1941) gefolgt. Henrik Horváth war ein berühmter Kunsthistoriker und der Gründer des Mittelalterlichen Steinsammlung (1932).

Die archäologischen Forschungen wurden damals von Lajos Nagy geführt, die im Károlyi Palast befindliche Hauptstädtische Galerie (Fővárosi Képtár) leitete Eugen Kopp, während die neuzeitliche stadsgeschichtliche Sammlung, beziehungsweise das Mittelalterliche Lapidarium neben den Zentrale Direktion von Henrik Horváth geführt. Unter Direktion von Henrik Horváth bekam des Museum – laut Testament vom Maximilian Schmidt – das Schloss von Kiscell (1935), wochin die neuzeitliche Geschichtsammlung aus dem Stadtwäldchen dorthin gelangten (1941).

Lajos Nagy organisierte im Károlyi Palast das Institut für Archäologie und Ausgrabungen welches erfolgreiche Ausgrabungen, im Gebiet der Hauptstadt führte.

Der Name Hauptstädtisches Museum (Fővárosi Múzeum) wurde (1936) mit dem Namen Hauptstädtisches Geschichtsmuseum (Székesfővárosi Történeti Múzeum) ersetzt.

In den Jahren vor Ausbruch des Zweiten Weltkrieges wurde der Umlauf der Kunstwerke lebhafter, die Stadthistorische Sammlung und die Sammlung der Hauptstädtischen Galerie wurde bedeutend reicher. Die neuen Anschaffungen wurden in Ausstellungen gezeigt. Vor Ausbruch des Weltkriegs wurde mit dem Einpacken die Kunstschätze und dem Ausbau der Luftschutzräume begonnen. In der Kriegsvorbereitungszeit starb Henrik Horváth. Lajos Nagy, der international anerkannter Archäologe wurde zum Generaldirektor ernannt. Die Leitung der stadsgeschichtlichen Sammlung wurde von Arnold Schoen, die des Museums Aquincum von János Szilágyi übernommen. Der Entwicklung der mittelalterlichen Forschungen kam zugute, daß László Gerevich mit der Leitung des Lapidariums und der Forschungsarbeiten beauftragt wurde.

Während des Zweiten Weltkrieges wurden mit immer weniger Leuten, die Sammlungen und die Rettungsgrabungen fast bis zur Belagerung der Hauptstadt fortgesetzt, und in der Hauptstädtischen Bildergalerie (Fővárosi Képtár) wurden dennoch Ausstellungen gehalten. 1943 wurde auf dem Eskü Platz (heute Platz des 15. März) für das Publikum das Freilichtmuseum eröffnet. Das Museum zeigte die Überreste des ehemaligen römischen Lagers.

Die nächsten Nummern des Jahrbuchs "Budapest Régiségei" und der "Tanulmányok Budapest Múltjából" (Studien aus der Budapester Vergangenheit) erschienen, und 1942 und 1944 wurden die Bände von der "Budapest Története" (Geschichte der Stadt Budapest) herausgegeben.

Inzwischen brachte man die Sammlungen in den Kellern der Museumsgebäude, und die wertvollsten Kunstschätze im bombensicheren Keller der Basilika unter. Am 5. September des Jahres 1944 wurde das Museum Aquincum von einer Bombe getroffen. Zur Zeit der Belagerung wurden auch die anderen Gebäude beschädigt, doch die Sammlungen erlitten nur kleinere Schäden. Sándor Garádi (1871–1945), der berühmte Forscher des Mittelalters, wurde Opfer der Belagerung der Hauptstadt. Dem Direktor Lajos Nagy und dem Ratsnotar Sándor Zakariás G. gelang es, den Transport der wertvollen Kunstschätze nach den Westen zu verhindern. Sie erwarben einerseits einen Schutzbrief der alliierten Mächte, andererseits verlängerten sie den Einpackungsprozess sehr wirksam. Mit dem Schutzbrief der russischen Kommandatur retteten sie diese Kunstsätze auch vor den russischen Soldaten.

Nach der Belagerung der Stadt begann man trotz der Schwierigkeiten mit dem Forträumen der Ruinen und den Wiederaufbauarbeiten. Die Sammlungen wurden geprüft und geordnet. Zu den Aufgaben des Museums gehörte die Rettung der Kunstsschätze, die bei der Enttrümmerung der Hauptstadt ans Tageslicht kamen.

Dabei konnten auch die begonnenen archäologischen Forschungen beendet werden, in erster Linie in der Burg. Die Aufgabe der neuzeitlichen Abteilung war die Sammlung von Zeichnungen, Gemälden und Fotos, die die Trümmer und die wiederaufgebaute Hauptstadt zeigen. Die Hauptstädtische Galerie veranstaltete als erste von allen Museen schon 1945 eine Ausstellung.

Eines der wichtigsten Ereignisse 1945 war, daß das Museum für die Unterbringung der mittelalterlichen Sammlungen auf der Fischerbastei das Gebäude des alten Budaer Rathauses erhielt, und mit der Restaurierung (Wiederaufbauarbeiten) begonnen wurde.

Wurde 1946 an mehreren Stellen planmäßig mit den Ausgrabungen begonnen und auch mit der Freilegung des mittelalterlichen Königspalastes wurde angefangen. Für längere Zeit war nur der Károlyi Palast für Ausstellungen möglich - so organisierte man hier die erste Ausstellung mit dem Titel "Die Vergangenheit von Budapest", die die Geschichte der Hauptstadt von

der Urzeit bis 1800 zeigte. Auf dieser Ausstellung konnte das Publikum das erste Mal die Funde der Urzeit und der Völkerwanderungszeit sehen.

Die Bedeutung der Ausstellung wurde dadurch gehoben, daß dies die erste archäologische Ausstellung der Nachkriegszeit in Budapest war. Im mit neuem Leben begonnenen und mit wichtigen Resultaten verzeichneten Jahr 1946 starb Direktor, Lajos Nagy.

Der Studie beiliegenden Zusammenstellungen enthalten die Angaben der Sammlungen (Nr. 1.), die Anzahl der Ausstellungsbesucher (Nr. 2.), die Titel der Ausstellungen (Nr. 3.) und die Anzahl der Mitarbeiter des Museums (Nr. 4.)

